

«LA PRESENT CASA, MOLT ILLUSTRE Y MAGNÍFICA PER LA GRANDEZA DE SON EDIFICI». L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA: 1401-1417

ANTONI CONEJO DA PENA
IRCVM-Universitat de Barcelona

RESUM

L'antic hospital de la Santa Creu és un dels monuments més singulars del paisatge urbà barceloní. Situat al cor del Raval, es va erigir durant un dilatat període de temps, però només les tres crugies situades a prop del carrer del Carme es poden considerar gòtiques. En aquest article em centraré en la fase inicial de la construcció, des de la seua fundació el 1401 fins a l'aprovació de les primeres ordinations el 1417, moment en què l'edifici assolí una forma en L. Així, s'aportaran dades inèdites i es replantegen d'altres sobre els mestres que hi van participar, l'adquisició i la procedència dels materials, les bases econòmiques i la seua decoració.

PARAULES CLAU: Barcelona, gòtic, arquitectura, hospital, assistència, construcció, hospitalitat

ABSTRACT

The ancient Hospital of the Holy Cross is one of the most important monuments across the Barcelona cityscape. Located in the heart of the Raval quarter, it was built over a long period of time, but only the three wards next to Carme street can be considered Gothic. The goal of this article is to provide details of the masters that worked in the hospital, the acquisition of materials, and its economic bases and decoration. The study focuses on the initial phase of construction, from

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXVIII (2018-2019), p. 9-56
ISSN: 0214-4573

its funding in 1401 until the approval of the first statutes in 1417. At the end of the construction phase here considered, the building had an L-shape.

KEYWORDS: Barcelona, gothic, architecture, hospital, assistance, construction, hospitality

Una de les joies del fecund Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau és el dit *Llibre de taula*. Es tracta d'un volum gruixut, enquadernat en pell i protegit amb quatre petites potes metàl·liques a les cantonades, car al ser de consulta habitual se solia deixar obert damunt d'una taula; d'aquí el seu sobrenom.¹ Començat el 1674 –i acabat el 1824–, és una compilació de privilegis, vendes, encants, testaments, tractats heràldics, dibuixos arquitectònics i relats històrics sobre la Casa de Convalescència (instituída el 1629) i el procés de gestació i fundació de l'antic hospital de la Santa Creu de Barcelona (1401). A propòsit d'aquest darrer, es diu que malgrat «la present casa [...] tinga poca renda y molts estragos [...] no dexa de ser molt Illustre y magnífica per la grandesa de son edifici», i es reitera que «la ciutat de Barcelona té vārios y diferents edificis ab los quals se amostra la excel·lència que ella té. I en particular lo dit Hospital General se demostra en ella, el qual se té tanta veneració».² I és que l'hospital de la Santa Creu és un dels monuments més notables de l'arquitectura gòtica civil, no només de la ciutat comtal i del Principat, sinó d'arreu del continent. Tanmateix, aquesta valoració és imprecisa en tant que no és un conjunt *estrictament* gòtic, perquè en realitat es va anar construint durant un dilatat període de temps des de 1401 fins al 1930, quan va tancar les portes definitivament com a dispositiu sanitari.³

Seguint les recomanacions de l'època, l'hospital es va aixecar en uns terrenys allunyats del centre urbà, al barri del Raval.⁴ El disseny original preveia un edifici

Aquest article s'emmarca en el projecte *Barcelona en el contexto del gótico meridional: arquitectura y ornamentación* (PGC2018-094265-B-I00) de la Universitat de Barcelona.

La transcripció íntegra de molts dels documents usats en el text es troba a: Nativitat CASTEJÓN, *Aproximació a l'estudi de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, 2007. Per no reiterar la citació, les cotes arxivístiques aniran acompanyades del seu cognom i del número del document publicat en aquesta monografia. La resta de casos en què només s'esmenti la referència d'arxiu sense cap altra indicació bibliogràfica, significarà que es tracta de notícies inèdites.

¹ El títol complet és: *Llibre que conté tot lo principi del Hospital General de Sancta Creu y de la Convalescència, ab un pròlec que llargament narra las antiquitats de las dos casas i dels Hospitals Antichs, ab una explicació de las armas de dita Convalescència. La matèria del present volumen són las bullas vingudes de Roma, concòrdias, testaments y demás actes que autèntichs se trobaran ab sa rúbrica al principi, ab lo qual se continuarà lo més notable que per avant se farà. Any 1674. Fet en Barcelona y Convalescència en lo any 1674* (Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCP), *Llibre de taula*).

² *Ibidem*, f. 24.

³ A partir de 1930 s'endegà un llarg procés de rehabilitació de l'edifici per tal d'adaptar-lo a les exigències de les diverses institucions que l'havien d'ocupar. Avui dia, entre d'altres, hi són presents la Biblioteca de Catalunya, l'Acadèmia de Farmàcia i la biblioteca de Sant Pau-Santa Creu. A més a més, des de fa uns anys, l'ala oriental també s'utilitza com a espai escènic.

⁴ Així ho justificava Francesc Eiximenis en una cèlebre recomanació del *Dotzè*: «Hespirals, llocs

de planta rectangular, ordenat al voltant d'un pati central. En el primer quart del segle XV es va fer la crugia oriental i un terç de la septentrional, que definí una estructura en forma de L, amb entrada des del carrer del Carme. Després, a cavall dels segles XV-XVI, es va ampliar simètricament fins assolir una silueta en U.⁵ A partir de mitjan segle XVI, davant la creixent demanda de pacients i de serveis i la consegüent necessitat de disposar de més espai, es renuncià a cloure el rectangle previst i s'optà per seguir engrandint el complex vers el migdia, amb l'addició de noves dependències que es van afegir a banda i banda del celobert fins enllaçar amb el traçat esbiaixat del carrer Hospital; aquí es va situar una nova porta monumental d'accés el 1518. El resultat final va ser un palimpsest d'estances i sales irregulars de diferents èpoques que contrasta amb l'esquema ordenat de la fàbrica gòtica pròpiament dita (fig. 1).

Les tres crugies que dibuixen una U són idèntiques i estan dividides en dos nivells superposats. La planta baixa està coberta amb voltes de creueria notablement rebaixades, de 10,5 m de llum i 6 m d'alçària, resoltes amb nervis i claus de pedra i plements de rajola. En canvi, per a la superior es va recórrer a un prototipus consuetudinari de l'arquitectura gòtica catalana: grans naus diàfanes articulades amb arcs diafragma apuntats i teulada de fusta a dos vessants (10,5 x 10,5 m). Els avantatges del sistema eren múltiples. Des d'un punt de vista funcional i econòmic permetia la creació d'espais amplis, alts,

FIGURA 1: Planta baixa de l'antic hospital de la Santa Creu, al principi de la dècada de 1990. Les gradacions de grisos es corresponen amb diverses fases de construcció al llarg dels segles XV-XVIII. Elaboració: Antoni Conejo

de lebreros, bordells e tafurerías, e escurrimientos de clavegueras, deuen estar a la part contrària d'aquell vent qui més s'usa en la ciutat, per tal que lo vent aquell no tir les infeccions del dit lloc, ans les lluny e no les hi lleix acostar» (Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià*, Albert HAUF (ed.), Barcelona, 1983, p.190; cf. Antoni CONEJO, «Lum, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitud»: los hospitales y la renovada imagen de la ciudad bajomedieval», a Teresa HUGUET, Pere VERDÉS i Manuel SÁNCHEZ (coord.) *Ciudad y hospital en el Occidente europeo. 1300-1700*, Lleida, 2014, p. 419-422).

⁵ Les dues naus de llevant i ponent estan articulades en nou trams i fan uns 60 m de llargària, mentre que la septentrional és més curta, amb set trams i una llargària d'uns 50 m. Quant al pati tancat per aquestes tres crugies en forma de U, amida 43,60 x 26,50 m.

FIGURA 2: Antic hospital de la Santa Creu, crugia oriental, avui Biblioteca de Catalunya.
Fotografia: Antoni Conejo

lleugers, de baix cost i de ràpida execució. D'altra banda, els diafragmes generen una suggestiva sensació teatral, ja que semblen més aviat una successió de murs perforats en profunditat.⁶ Però el cas que ens ocupa és encara més singular, ja que les tres naus estan comunicades entre si permetent una circulació contínua al llarg de tot el seu recorregut en U. Altres immobles contemporanis que comptaven amb almenys dues crugies d'aquest tipus solien disposar-les bé en paral·lel, bé juxtaposades perpendicularment però separades amb un mur de càrrega, i no enllaçades les unes amb les altres com a la Santa Creu.⁷ Per tal de fer possible aquesta insòlita solució, en els trams raconers es van haver de construir uns potents arcs diafragma bisectriu de perfil se-

micircular que consenten la transició en angle recte d'una nau a l'altra sense cap mena d'interrupció (fig. 2).

«Hospitalis seu domus Sancte Crucis»

Per comprendre el procés constructiu de la Santa Creu és fonamental parar compte dels factors que en van motivar la seua creació. A la fi del segle XIV Barcelona disposava d'una infraestructura assistencial vertebrada en una petita xarxa d'hospitals, repartits per diferents punts de la ciutat, i d'altres ens caritatius com la Pia Almoïna de la catedral i els bacins de pobres vergonyants de les parròquies de Santa Maria del Mar, Sant Just i Pastor, i Santa Maria del Pi. Emperò, ja feia

⁶ Antoni CONEJO, «Assaig en record de Cèsar Martinell. Els hospitals medievals catalans», a *Perpignan, l'histoire de l'hôpital dans la ville (1116-2016)*, Perpinyà, 2018, p. 45-55. D'altra banda, l'anomenada quadra de Sant Josep Oriol, construïda a l'extrem sud-occidental del recinte entre 1730 i 1749 i que durant molt de temps va estar ocupada per l'Escola Massana, es va fer seguint el mateix patró gòtic, és a dir, sèries d'arcs diafragma en la planta noble i voltes de creueria rebaixades de maó de pla a l'inferior (Josep M. MADURELL, «Obras artísticas hospitalarias barcelonesas», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 12 (1968), p. 48-50).

⁷ Tan sols conec una solució similar en els dormitoris de les religioses del monestir de Sixena, erigits en el tercer quart del segle XIV, tot i que aquí només consten d'un doble cos en forma de L (Regina SÁINZ DE LA MAZA, *El monasterio de Sijena*, vol. II, Barcelona, 1998, p. 5-6).

temps que els edificis hospitalaris havien esdevingut obsolets i insuficients per atendre la creixent demanda de pacients. A més a més, estaven massa distanciat els uns dels altres. I si a açò hi afegim les dificultats econòmiques, sovint motivades per una gestió deficient, és fàcil entendre que es trobessin en una situació d'extrema necessitat.

Per tal de fer front a aquesta realitat, els òrgans del poder local civil i religiós van unir esforços per fixar una estratègia comuna.⁸ L'1 de febrer de 1401, en una reunió celebrada a la sala capitular de la seu de Barcelona presidida pel bisbe Joan Armengol i amb la presència dels canonges i d'una representació de cinc consellers, es va prendre la decisió de refundre els quatre hospitals sota control municipal i catedralici en un de sol *notabili et bene ordinato* per al benefici dels pobres malalts.⁹ Igualment, es consensuà una gestió col·legiada, a parts iguals, entre el Consell de Cent i el mateix capítol. Aquests pactes preliminars es varen ratificar un mes i mig més tard, el 15 de març, en una segona trobada que aquest cop va tenir lloc en *camp contrari*, a la Sala del Trentenari de la Casa de la Ciutat.¹⁰ Primerament, s'acordà que el nou hospital estaria sota l'advocació de la santa Creu¹¹ i que el seu principal propòsit havia de ser acollir, atendre i alimentar qualsevulla persona que en tingués necessitat. En segona instància, es donà el vistiplau al govern bicèfal amb el nomenament de *quatuor notabiles et idoneas personas*, a saber, dos canonges escollits pel bisbe i el capítol, i dos ciutadans elegits pel consell municipal, que haurien d'ocupar els càrrecs d'administradors de l'hospital per un període de temps no superior als dos anys consecutius. A tots quatre se'ls concedí plens poders per adquirir els immobles, camps, vinyes, horts i resta de possessions, censals, rèdits, numerari, utensilis, etc. dels establiments fusionats en nom del flamant *hospitalis seu domus Sancte Crucis*.

Finalment, el 17 d'abril de 1401 va tenir lloc la solemne cerimònia de fundació de l'hospital de la Santa Creu, que consistí en la col·locació simbòlica de les quatre primeres pedres, les quals s'havien dut en processó des de la catedral fins a un

⁸ A propòsit del procés de gestació i del paper exercit per les autoritats municipals en el govern de l'hospital resulta fonamental la recent tesi doctoral: Pol BRIDGEWATER, «*Car vosaltres havets a veure sobre hospitals*». *El Consell de Cent i la construcció de la primera política hospitalària a la Barcelona baixmedieval*, Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2020.

⁹ La reunió es coneix per un trasllat validat el 19 de juny de 1404: Arxiu Capítular de Barcelona (ACB), Diversorum, B, 1-2-1775 (CASTEJÓN, 1).

¹⁰ L'original s'ha perdut, però conservem un trasllat en pergamí del 16 de gener de 1408: ACB, Constitutionum, 12; ap. Josep MAS, «Fundació de l'hospital de la Santa Creu», *Anales del Hospital de la Santa Cruz y San Pablo* (Barcelona), vol. 1, núm. 3 (1927), p. 185-189. L'acta de la reunió també es recull en el trasllat de 1404 indicat en la nota 9.

¹¹ El *Llibre de taula* precisa el perquè de l'advocació a la santa Creu: «En tanta veneració és tinguda esta casa del Hospital general, que no se li deu per ser general, sinó per ser baix títol de la Santíssima Creu, en las cual tots serem redimits. En tal timbre y grandeza està tinguda que per ella té lo il·lustre del Capítol y Ciutat, y també perquè en dita casa està imprimit lo caràcter dels símbols antichs que profetizaven la ditxa havien de tenir los edificis dedicats á ella» (AHSCP, *Llibre de taula*, f. 55 i s).

solar situat al cor del Raval. Els protagonistes de l'acte apareixen referits en el proemi dels capítols i ordinacions de la confraria de la Santa Creu, aprovats pel rei Martí l'Humà el 27 de setembre de 1405:¹²

«Attenent que digmenge, a xvii diez del mes d'abril de l'any de la Nativitat de nostre Senyor MCCCC e hu, ab gran festa e solemnitat e ab special ofici, dictat e fet per lo reverent pare en Crist mossèn Iohan, bisbe de Barcelona, fo edificat e començat en la ciutat de Barcelona l'Espital de la Sancta Creu, en lo edifici del qual lo molt alt e molt excellent príncep e poderós senyor lo senyor en Martí, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, ara benaventuradament regnant, posà la primera pedra; e la molt alta senyora reyna dona Maria, muller sua, la segona, e l'egregi don Jayme de Prades, en nom e veu del molt alt e magnífich príncep e senyor en Martí, per la gràcia de Déu rey de Sicília, fill primogènit dels dits senyor e senyora, là donchs de la dita ciutat de Barchinona absent, la terça; e lo dit reverent bisbe e los consellers de la dita ciutat de Barchinona, en nom de la dita ciutat, la quarta.»

Així doncs, els encarregats de posar aquestes quatre pedres van ser el rei Martí l'Humà, la reina Maria de Luna, Jaume de Prades —en nom de l'infant i hereu Martí el Jove, que no hi va poder assistir—, mentre que la quarta la van col·locar, a l'uníson, el bisbe Joan Armengol i els consellers de la ciutat. Avui dia, la fotografia de l'acte hauria encapçalat la portada de tots els diaris, però a falta de la instantània original, ens podem acontentar amb els esplèndids mosaics historiatos de principi del segle XX que decoren la façana del pavelló de l'administració del recinte modernista del Sant Pau, en què s'il·lustren amb tot luxe de detalls els preliminars i naixement de l'hospital medieval de la Santa Creu (fig. 3).¹³ No és d'estranyar que uns segles més tard se seguís posant l'èmfasi en la càrrega simbòlica d'aquella escena, atès que evidenciava, d'una banda, el suport de la monarquia al projecte i, de l'altra, el paper *ex æquo* que canonges i consellers havien pactat per al govern de la institució.¹⁴

Els quatre hospitals implicats en la fusió van ser els d'en Marcús i Desvilar

¹² La confraria tenia com a objectiu garantir un sistema de finançament estable per a l'hospital: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria Reial (CR), reg. 2203, f. 17-20v; ap. Josep M. ROCA, *Ordinacions del hospital general de la Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, 1920, p. 110-121.

¹³ Els mosaics són obra del genovès Mario Maragliano (1908-1911), a partir de dibuixos de Francesc Labarca i segons les directrius iconogràfiques de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner (Lourdes FIGUERAS, «L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, entre la funció i el símbol modernistes», a *L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau. 1401-2001*, Barcelona, 2001, p. 138-143).

¹⁴ En la *Crònica del Racional* no es menciona la participació del bisbe (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Crònica del Racional*, ms.1G-5; hi ha una edició publicada per l'Arxiu Històric Municipal de l'any 1921). Altres fonts, seguint aquesta mateixa crònica, també van silenciar el paper de Joan Armengol (*Rúbriques de Bruniquer*, Barcelona, 1916, vol. V, p. 39), fet que va despistar igualment altres autors, com el que signa aquestes ratlles (Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans. Del gòtic al primer renaixement*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2002, vol. I, p. 297).

FIGURA 3: Mario Maragliano, a partir de dibuixos de Francesc Labarta (1908-1911): mosaic que mostra la col·locació d'una de les quatre primeres pedres de l'antic hospital de la Santa Creu a càrrec del bisbe Joan Armengol i els consellers de la ciutat (1401). Recinte modernista del Sant Pau, façana del pavelló d'administració. Fotografia: Antoni Conejo

(de gestió municipal),¹⁵ i els d'en Colom i Vilar (controlats pel capítol). Pocs mesos després s'hi van afegir un parell més: el de Santa Eulàlia del Camp, situat extramurs –prop del Portal Nou– i aixoplugat per l'orde de Sant Agusti, i el de Santa Margarida o dels mesells, que depenia del bisbe i del capítol. De tot plegat en dona fe la butlla pontifical rubricada pel papa Benet XIII, d'Avinyó estant, el 5 de setembre del mateix 1401. Aquest pergamí va constituir el cop de gràcia oficial i definitiu per a la fundació de l'hospital de la Santa Creu.¹⁶

Un cop consumada la unió dels sis hospitals i segons havia estat pactat, totes les seues rendes, drets, privilegis i propietats es traspassaren al nounat de la Santa Creu.¹⁷ Aquesta avinença es va erigir en un dels pals de paller del seu finançament,

¹⁵ Tanmateix, el patronat del d'en Marcús era compartit entre el bisbe i el Consell de Cent (P. BRIDGEWATER, «Car vosaltres...», p. 119-125).

¹⁶ AHSCP, Butlla de confirmació de la fundació de l'Hospital (CASTEJÓN, 8). Des d'un vessant diplomàtic, la butlla suposava la ratificació apostòlica dels acords presos en les reunions de l'1 de febrer i el 15 de març de 1401.

¹⁷ Així es feia constar en la butlla de Benet XIII (1401) i en una salvaguarda reial rubricada per Martí l'Humà el febrer de 1402: «[...] intendunt capibrevare omnes et singulos census, redditus, morabatinos, decimas, primicias, censualia agraria, mansos, campos, vineas, terras, domos, honores e possessiones, et quecumque alia universa e singula jura dicti hospitalis seu domus Sancte Crucis seu que fuerunt hospitalium d'en Colom, d'en Vilar alias de Sanctus Maciano, de Sancta Margarita alias dels masells, d'en Mercús, de Sancta Eulàlia de Campo e de vulgariter dicto de la Ciutat, nunc unitore

ja que assegurava uns ingressos regulars provinents de la venda de finques i censals morts, i/o dels interessos generats pel lloguer de les cases, tinences i terrenys que formaven part de llur cartera patrimonial. La documentació aporta moltes èpoques d'establiments emfitèutics o en franc alou d'hortos i habitatges que en el seu dia havien pertangut a aquells hospitals, els quals es trobaven tant dins com als afores de la ciutat comtal. Només en el primer i segon manuals notariais de Joan Torró (1401-1408) s'atesten un cabàs d'immobles en els carrers de Sant Andreu, Vidre, Bertrellans, Cuiracer, Freneria, Simó Oller, Bernat Puig, Nou, Ollers blancs, Santa Creu, d'en Serra o Solsamira, Larda i, per suposat, Carme i Cervelló.¹⁸ Pel que fa a l'extraradi, tenien propietats en llocs propers com Sant Andreu del Palomar, Sant Genís d'Horta, Magòria, Sant Boi de Llobregat, Santa Eulàlia de Provençana, el Prat de Llobregat, Sant Vicenç de Sarrià, Sant Joan Despí i Cornellà, però també en indrets més allunyats com Collbató i la Granada.

No obstant això, amb els drets i ingressos generats per aquest ric patrimoni moble i immoble no n'hi havia prou, ni per garantir el bon funcionament de la flamant institució a mig i llarg termini ni, tampoc, per tirar endavant la construcció del nou edifici. Per aquesta raó, ben aviat es van buscar recursos complementaris. De bell antuvi, el rei Martí li concedí diversos privilegis,¹⁹ i el juliol de 1401 ordenà una inversió explícita de deu mil sous per a l'obra de l'hospital.²⁰ La reina consort Maria de Luna, el maig de 1401, també havia autoritzat una donació de cinc mil sous.²¹ Malgrat que cap de les dues sumes no es va fer efectiva d'immediat, sí que revelen el compromís de la monarquia a favor del novell establiment.²² Un altre exemple: l'agost de 1401, Martí l'Humà, després d'abandonar la idea de bastir un monumental palau a primera línia de mar pel seu elevat cost, va autoritzar que els materials constructius que s'havien adquirit a tal fi es reciclessin per a la Santa Creu: «donam graciosament al espital novellament començat en la dita ciutat, tota la pedra y reble nostre que és devant la Daraçana, la qual havia aparellada per lo palau que haviem proposat fer».²³ El monarca és també el protagonista de dues notícies més vinculades amb la seua fàbrica que, tot i que puguin

et integraliter agregatore dicto hospitali Sancte Crucis» (ACA, CR, reg. 2174, f. 56v-57; ap. J. M. ROCA, *Ordinacions...*, p. 52).

¹⁸ Sobre l'evolució històrica dels carrers barcelonins encara resulta fonamental: Víctor BALAGUER, *Las calles de Barcelona*, Barcelona, 1865-1888.

¹⁹ A. CONEJO, *Assistència...*, vol. I, p. 300-303.

²⁰ ACA, CR, reg. 2175, f. 20v (CASTEJÓN, 5).

²¹ AHSCP, Manual segon de Joan Torró (MJT II), f. 28v (CASTEJÓN, 123).

²² Els deu mil sous atorgats pel rei Martí no es van lliurar fins al desembre de 1409; però llavors se'n van afegir cinc mil addicionals promesos pel seu fill Martí el Jove, mort uns pocs mesos abans. Pel que fa als cinc mil sous concedits per la reina Maria, els administradors no en van poder disposar fins al 1405 (Joan DOMENGE i Antoni CONEJO, «Barcelona, ca. 1380-1450: esplendor constructiu en temps de crisi?», a Pere ORTÍ i Pere VERDÉS (ed.), *La crisi de Barcelona durant el segle XV*, Barcelona, en premsa).

²³ Josep M. ROCA, *La medicina catalana en temps del rei Martí*, Barcelona, 1919, p. 205.

semblar contradictòries, estan relacionades entre si. El 9 de setembre de 1404 instigà els mestres de cases barcelonins a marxar temporalment de l'hospital i traslladar-se al palau reial de Valldaura per tal d'accelerar-ne les obres «per lo temps qui'n ve de l'ivern», permetent, això sí, que els «qui sobraran» restessin a la Santa Creu.²⁴ Pocs dies després, el 24 de setembre, Martí va haver d'intercedir en un conflicte laboral protagonitzat per un grup de mestres de cases declarats en vaga, amb l'argument que el seu salari era inferior quan treballaven en l'obra pública (en aquest cas l'hospital) que si ho feien per compte d'altri; el sobirà resolgué el cas obligant-los a reincorporar-se a la feina sota pena de càstig.²⁵ Encara que el text no ho especifica, tot fa pensar que els mestres insurrectes devien ser els qui *sobraven* i van haver de romandre a l'hospital en lloc de desplaçar-se cap a Valldaura. Això hauria motivat llur descontentament per la diferència salarial del que guanyaven en comparació amb els que laboraven a la residència reial.²⁶

El 1403, el papa Benet XIII també hi va contribuir amb fins a deu mil florins d'or procedents de les penes per usures, robatoris i altres delictes comesos pels habitants de la ciutat comtal.²⁷ Però, més enllà de les gràcies reials i papals, un moment clau per a l'economia de la Santa Creu es va afermar el 1407. La ciutat aprovà una donació anual de tres mil florins, quantitat que, això sí, estava supeditada a l'augment de la resta d'ingressos de l'hospital i a les pròpies possibilitats de la hisenda barcelonina. Així, amb el pas dels anys, l'import es va anar encongint i el 1450 ja era de *només* dos mil florins «per ço com lo dit hospital ha crescut de rendes e la ciutat ha minvat de reebudes».²⁸

«Ad opus dicti novi hospitalis seu domus Sancte Crucis»

A mitjan segle XIX, Andreu Pi i Arimon va transcriure la inscripció que encimbella la porta nord de l'hospital que bada al carrer del Carme:²⁹

²⁴ ACA, CR, reg. 2248, f. 29; ap. Daniel GIRONA LLAGOSTERA, «Itinerari del rei en Martí (1403-1410)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. 5 (1915), p. 556.

²⁵ ACA, CR, reg. 2179, f. 48v (CASTEJÓN, 112).

²⁶ Un cas similar i contemporani és el protagonitzat pel mestre de cases Arnau Bargués (1401-1402), que va demanar un augment de sou als consellers de Barcelona, amb l'excusa que les feines que realitzava per la ciutat gaudien d'una retribució inferior a les dels palaus de Poblet i Blanes (Joan VALERO, «Dues mènsules del Museu de Mataró procedents del palau dels Cabrera a Blanes. Reflexions sobre l'escultura en els tallers d'Arnau Bargués», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 96 (2010), p. 22).

²⁷ AHSCP, Llibre de Privilegis, I, f. 57 (CASTEJÓN, 75).

²⁸ Pol BRIDGEWATER, «Els administradors de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona en el marc dels conflictes urbans del segle XV», a Josep M. COMELLES, Antoni CONEJO i Josep BARCELÓ-PRATS (coord.), *'Imago Civitatis'. Hospitales y manicomios en Occidente*, Tarragona, 2018, p. 107.

²⁹ Andreu PI i ARIMÓN, *Barcelona, antigua y moderna*, vol. II, Barcelona, 1854, p. 302.

FIGURA 4: Timpà de la porta sud de l'antic hospital de la Santa Creu, amb dos àngels, l'escut de la institució i una inscripció commemorativa. Encara que es va muntar el 1518, el relleu és anterior, de finals del segle xv, d'un artífex ignot.

Fotografia: Antoni Conejo

«IHS † Spital de Santa Creu qui fou cumensat á XIII febrer del any de Nostre Senyor MCCCCI»

Avui dia, la làpida està molt malmesa i és quasi il·legible, però en temps de Pi i Arimon ja devia estar força desgastada; ell mateix havia alertat que estava «escrita con caractères de relievé bastante raros». Per això devia llegir malament la data, ja que no tenim cap sospita que la fàbrica s'hagués endegat el 14 de febrer de 1401. En realitat, aquesta va arrencar pels volts del 17 d'abril, tal com resa una altra inscripció, aquesta sí en molt bon estat, que presideix la porta sud d'accés des del carrer Hospital. El seu contingut és quasi idèntic a la transcripció d'Arimon per a la septentrional, però divergent en la datació (fig. 4):³⁰

³⁰ La làpida està presidida per un escut ondulant de la institució sostingut per una parella d'àngels agenollats i amb les ales esteses, i a sota un filacteri amb la inscripció. Encara que l'estil del relleu el delata com una obra de finals del segle xv, no es va col·locar en el seu lloc fins al 1518, quan els mestres Antoni Cuberta i Antoni Papiol van muntar la porta (Antoni CONEJO, «Noves aportacions a l'evolució arquitectònica de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona: segles XVI-XVII», a Salvador CLARAMUNT (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó*, vol. II, Barcelona, 2003, p. 543-545).

«Spital de S(an)c(t)a Creu q(ue) fo(u) come(n)sat : a XVII de abril del a(n)y de N(ost)ro Se(n)yor MCCCCI»

Malauradament, resseguir l'evolució constructiva de l'edifici és una tasca ingrata, atès que no disposem dels llibres d'obra. Per aquest motiu, ens hem d'aconcentrar amb els manuals del notari Joan Torró (1401-1444), ubèrrims en dades sobre artífexs, adquisició i procedència de materials, compra de finques i fins algun contracte, que almenys ens permeten fer-nos-en una idea.³¹ Al respecte, no deixa de ser significatiu que el primer volum s'enceti el 13 de maig de 1401 amb el nomenament del prior de la institució, Guillem Torró, un càrrec que al marge de competències religioses li atorgava plens poders per rebre i distribuir els diners de la casa. En el mateix registre es fa constar que les obres ja estaven en marxa, com ho atesta l'expressió *quod nunc construitur et edificatur*.³² Al cap d'un mes, Guillem estrenava les seues funcions al reconèixer que, amb motiu de la realització d'una secreta per a l'hospital, s'havien carregat uns murs damunt d'una paret de la casa d'un tal Pau Carrosa.³³ Alhora, a partir de juny, sabem que el prevere Pere Comte exercia d'obrer, amb la comesa de portar la comptabilitat de les entrades i dates generades per la construcció de l'edifici. No s'hi va estar gaire, però va tenir temps d'assumir diversos pagaments per la compra i transport de calç.³⁴

En la reunió *prefundacional* del 15 de març de 1401, els consellers i canonges havien acordat bastir el nou hospital al Raval, en uns terrenys que pertanyien a l'antic hospital d'en Colom.³⁵ De fet, aquest es va reutilitzar com a seu provisional de la Santa Creu mentre les seues obres anaven avançant a poc a poc. Llavors, el Raval era un vast suburbi insert entre la segona i la tercera muralla de la ciutat, travessat per rieres,³⁶ amb una baixa densitat demogràfica i integrat bàsicament per camps de conreu i per algunes infraestructures industrials i comercials.³⁷ Des d'un punt de vista monumental, sobresortien les Drassanes i els convents de Sant

³¹ Joan Torró fou l'escrivà major de l'hospital. Va redactar nou manuals notariais (se'n conserven set) i vint-i-quatre capbreus (se n'han perdut nou). Sobre el personatge i per a una anàlisi codicològica i un complet regest del primer manual (1401-1404), vegeu: Alberto MARTÍNEZ, *La fundación del hospital de la Santa Creu de Barcelona: el Manual primero del notario Joan Torró*, TFG inèdit, Universitat de Barcelona, 2018.

³² AHSCP, Manual Primer de Joan Torró (MJT I), f. 1.

³³ AHSCP, MJT I, f. 2-2v; ap. Josep M. MADURELL, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VIII (1950), doc. 132.

³⁴ AHSCP, MJT I, f. 2v-3.

³⁵ «[...] in loco ubi est nunc predictum hospitale vocatum *d'en Colom*, situm in Raval dictae civitatis et patii circumvicinis»; vegeu la nota 10.

³⁶ A prop dels terrenys de l'hospital fluïen dues torrenteres que, des de Collserola, seguien el traçat dels actuals carrers de la Riera Alta i la Riera Baixa.

³⁷ La coneguda «Planta de la ciutat de Barcelona y Monjuic y moll y atachos» il·lustra les particularitats urbanístiques del Raval el 1697, que no devien diferir gaire de les que presentava a la Baixa Edat Mitjana (AHCB, Plànol 20096, *olim* 17932).

Pau del Camp i del Carme, mentre que la part més urbanitzada i més ben comunicada era la septentrional, delimitada pel traçat dels dos principals camins d'accés des de la plana del Llobregat, avui dia, els anomenats carrers del Carme i Hospital.³⁸

Tanmateix, un immoble de les dimensions com el que es volia fer requeria un solar molt gran. Malgrat que es van poder aprofitar algunes de les parcel·les heretades del d'en Colom, no n'hi havia prou, i entre 1401 i 1404 es van adquirir un bon nombre de cases i horts³⁹ en la confluència dels carrers d'en Cervelló (avui dia, de les Floristes de les Rambles) i el mencionat del Carme (taula 1).⁴⁰ D'algunes, fins en podem resseguir el rastre. Per exemple, el 27 de gener de 1401 el ciutadà Antoni Safont havia venut al sastre convers Francesc Aranyó, per un total de cinc lliures i mitja, un hort situat a l'esmentat carrer d'en Cervelló, del qual es diu que tenia dues eixides a la via pública i que era contigu a tres vergers, un propietat de l'hospital d'en Colom, pel cantó del migdia, el segon pertanyent al picapedrer Pasqual Torrent, per la banda de llevant, i el tercer d'en Joan Sacosta, a ponent.⁴¹ Més tard, el 18 de febrer de 1402, Aranyó el va traspasar als administradors de la Santa Creu pel doble del seu valor: onze lliures.⁴² Igualment, entre l'11 de maig i el 27 de juliol de 1402 el citat Safont va concretar una altra transacció de quatre obradors «in vico vocato d'en Cervelló» a benefici de l'hospital.⁴³ I, el 5 de juny, el mencionat Pasqual Torrent renuncià a la servitud mitgera de dues parets d'una casa que tenia en aquest carrer i que tocava al mateix hospital.⁴⁴ Entre 1403 i 1405 es van clausurar altres actes de compravenda, donacions i contractes de precari vinculats directament amb immobles emplaçats en aquesta via, i el mateix podem dir del carrer del Carme. En aquest cas, la primera referència es remunta al juliol de 1402, quan el sastre ja retirat Guillem Riera va vendre als administradors unes cases ad-

³⁸ Al segle XV «entorn dels carrers del Hospital, Jutglar, Cervelló, Tallers, Natzaret y altres iniciats en la primera meytat del XIV, s'urbanisaren les hortes d'una manera constant» (Francesc CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1916, p. 380).

A finals del segle XIV el carrer del Carme es deia d'en Moneder. Així es fa constar el 1403 en l'acte de venda d'unes cases amb hort situades «in vico antiquitus vocato d'en Moneder nunc autem de Carmelo» (Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya (AHBC), Pergamí número (perg. núm.) 12920).

³⁹ «Que se fabricàs la dita casa general al costat y als àmbits que tenia lo hospital d'en Colom, junctament ab altres cases y horts que per dit effecte se compraren» (AHSCP, *Llibre de taula*, f. 132v).

⁴⁰ La majoria de compravendes es van rubricar entre 1402 i 1404, i encara que en els anys posteriors se'n continuen documentant d'altres, ja es tracta d'accions més aviat puntuals; N. CASTEJÓN, *Aproximació...*, p. 39-43.

⁴¹ AHBC, perg. núm. 5159. De Pasqual Torrent sabem que el 1407 va vendre diverses partides de pedra per al portal major del convent de Santa Maria Egípcia de Barcelona, una de les quals decorada amb la imatge de la santa titular (Roger BENITO, *La prostitució a la Barcelona baixmedieval (segles XIV-XV)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2018, vol. I, p. 243-244).

⁴² AHSCP, MJT I, f. 25v-26; AHBC, perg. núm. 23525.

⁴³ AHSCP, MJT I, f. 45 (CASTEJÓN, 55); AHBC, perg. núm. 11765 i 5301.

⁴⁴ AHSCP, MJT I, f. 51v (CASTEJÓN, 64). Uns anys més tard, el 1418, el mateix Pasqual Torrent va vendre al prevere Berenguer Moles dues cases contigües al carrer d'en Cervelló, prop de l'antic hospital d'en Colom (AHBC, perg. núm. 22462).

Taula 1a

Relació d'habitatges i finques de l'hospital al carrer d'en Cervelló (1402-1408)¹

Data	Propietari/s	Ofici / Condició	Operació	Propietat	Preu (en sous)
18/02/1402	Francesc Aranyó	Ciutadà	Venda a l'hospital	Hort tancat amb dos portals	220
11/05/1402	Antoni Safont	Ciutadà	Venda a l'hospital	4 obradors	110
05/06/1402	Pasqual Torrent	Mestre de cases	Renúncia a favor de l'hospital	Servitud mitgera de dues parets de la seua casa	44
21/03/1404	Hospital		Contracte de precari a Eulàlia, vídua de Pere Jordà	Casa amb hort	13,5
20/05/1404	Hospital		Contracte de precari a favor de Pau Massana	Casa que havia estat de l'hospital d'en Colom	13,5
21/08/1404	Pau Massana	Ciutadà	Venda a l'hospital	Cases	420
28/11/1404	Francesc Mir	Baster	Compra a l'hospital de censos	Censos sobre unes cases ²	5000
07/02/1408	Agnès	Vídua del llaner Joan Gomis	Donació a l'hospital	Casa, aliments i numerari ³	1600

¹ Dades extretes de: AHSCP, MIT I-II. Elaboració: Antoni Concejó

² Els administradors de l'hospital de la Santa Creu venen al baster Francesc Mir, diversos censos sobre unes cases al carrer d'en Cervelló, pel preu de dues-centes cinquanta lliures.

³ Agnès fa donació a l'hospital d'una casa que posseïx al carrer d'en Cervelló, a més a més de vuitanta lliures i aliments.

Taula 1b

Relació d'habitatges i finques de l'hospital al carrer del Carme (1402-1403)⁴

Data	Propietari/s	Ofici / Condició	Operació	Propietat	Preu (en sous)
27/07/1402	Guillem Riera	Sastre jubilat	Venda a l'hospital	Cases amb horts	4000
11/06/1403	Ramon Serra	Fuster	Venda a l'hospital	Cases	1200
28/08/1403	Bernal Lledó	Mercader	Venda a l'hospital	Part d'un hort i cases	550
28/08/1403	Arnau Vilalada	Agricultor	Venda a l'hospital	Part d'un hort i cases	600
06/09/1403	Raimon de Font	Draper	Venda a l'hospital	Cases	1200
29/10/1403	Gràcia	Vídua del rajoler Pere Muñer	Llicència per a l'ús	Hort d'una casa	
06/11/1403	Fills de Francesc Polvora		Contracte de precari	Casa	14
06/11/1403	Fills de Francesc Polvora		Venda a l'hospital	15 canes i mitja d'un hort	220
21/03/1404	Antònia, esposa d'en Jaume Ferrer Bordellet		Contracte de precari	Cases amb hort	21

⁴ Dades extretes de: AHSCP, MUT I. Elaboració: Antoni Conejo

jacents amb els seus respectius jardins, situades davant la porta de l'església *Beate Marie de Carmelo*.⁴⁵ El 1403 es té constància d'almenys set operacions més d'aquesta índole, mentre que a partir de 1404 esdevenen ocasionals.

No es pot descartar que alguna de les cases adquirides en la confluència d'ambdós carrers s'hagués ensulsiat per guanyar superfície edificable, però els documents no se'n fan ressò,⁴⁶ per la qual cosa sembla que l'hospital es va erigir, sobretot, al damunt dels horts, jardinet i arboredes que formaven part de les seues respectives finques.⁴⁷ En canvi, els habitatges pròpiament dits es van rellogar o revendre per garantir uns ingressos regulars, especialment quan calia disposar de més numerari.⁴⁸ El mateix es va fer amb el patrimoni immoble heretat dels hospitals units. Al respecte, resulta interessant deturar-se en el futur que va deparar a l'edifici del d'en Desvilar, situat a tocar del convent de Santa Clara i del Rec Comtal. Primer, el 25 d'octubre de 1401, el rei Martí l'Humà havia autoritzat la construcció de cases sobre els terrenys que li pertanyien a fi de cedir-los en emfiteusi o vendre'ls –en parts o en la seua totalitat–, de manera que els seus drets, censos, lluïsmes, alienacions, etc., passessin a la Santa Creu.⁴⁹ En segon lloc, malgrat que no tenim cap descripció o imatge d'aquest hospital, sí que s'han pogut identificar les seues dependències principals. La sala més gran, destinada a l'atenció dels homes malalts,

⁴⁵ AHSCP, MJT I, f. 53v–54 (CASTEJÓN, 66). Riera havia comprat les cases al teixidor de llana Antoni Gual el 1378 (AHBC, perg. núm. 20573).

⁴⁶ Emperò, el 2009, amb motiu d'unes arqueològiques a la nau septentrional, es van localitzar restes de construccions domèstiques de la segona meitat del tres-cents, és a dir, anteriors a la construcció de l'hospital (Marcel OLIVÉ i Ivan SALVADÓ, *Intervenció arqueològica a la Biblioteca de Sant Pau-Santa Creu (c/del Carme nº 47) (Codi: 055/09)*, Barcelona, 2011, p. 19–20).

⁴⁷ El 23 d'agost de 1403, els corredors Guillem Saportella i Bernat Cadireta van fer una estimació del valor de diversos horts del carrer del Carme «qui necessari erant ad ampliandum et augmentandum opus dicti hospitalis» (AHSCP, MJT I, f. 81–81v; CASTEJÓN, 80). Uns mesos després, el 29 d'octubre, Gràcia, vídua del rajoler Pere Mulner, concedia als administradors de l'hospital prendre la part necessària de l'hort d'una casa que posseïa davant l'església del monestir de Santa Maria del Carme «ad opus dicti hospitalis» (Ídem, f. 90v; CASTEJÓN, 87). I uns anys més tard, el 23 d'abril de 1411, s'atesta la compra d'un tros d'hort «pro construendo et faciendo ibi domos ad opus dicti hospitalis» (Ídem, Manual Tercer de Joan Torró (MJT III, f. 133; CASTEJÓN, 181).

⁴⁸ Per exemple, el 21 de març de 1415 els administradors de l'hospital van vendre a na Isabel, vídua de Nicolau Boscà, l'usdefruit d'una casa contigua davant l'església del monestir de Santa Maria del Carme per tres mil sous «pro succurrendo necessitatibus dicti hospitalis» (AHSCP, Manual Cinquè de Joan Torró (MJT V, f. 4v; CASTEJÓN, 219). Uns mesos després, Isabel en cedí l'usdefruit a Consància, vídua del mercader Berenguer de Fàbrega (Ídem, f. 26v–27; CASTEJÓN, 222).

El 2014 es va fer una excavació al carrer Floristes de les Rambles que va permetre documentar la línia de façana de l'antic carrer d'en Cervelló, així com el seu sistema de clavegueram (Daniel GINER, *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al carrer de les Floristes de les Rambles, 1–3. Codi 003/14*, Barcelona, 2016). L'evacuació de les aigües residuals de l'hospital és un tema pendent d'estudi. Una de les poques referències conegudes data de 1422, quan els administradors «per rahó de les grans aygües sutzes qui's fan en lo espital de la Sancta Creu» van acordar «fer una clavaguera en lo carrer d'en Robador, qui partint del dit espital o devant aquell va vers lo monastir de Sent Pau» (AHCB, Llibre del Consell, 1422, f. 142v; ap. P. BRIDGEWATER, «Car vosaltres...», p. 305).

⁴⁹ AHSCP, Privilegis Reials (PR), VIII, Inv.8, carpeta 9/1/1 (CASTEJÓN, 9).

consistia en una nau rectangular articulada en quatre trams separats entre si per arcs diafragma, d'acord amb el prototipus característic de l'arquitectura gòtica hospitalària de casa nostra.⁵⁰ A finals de 1401 aquest quatre trams es van compartimentar en sengles tinences independents que es varen cedir en emfiteusi a particulars a canvi d'una renda fixa.⁵¹ El mateix es va fer amb una segona casa en la que jeien les dones, que igual que l'anterior devia ser de planta rectangular però de només un parell de trams. En tercera instància, es va segellar un altre establiment emfiteutic per un *hospicio supra voltam*, el que dona a entendre que es tractava d'una estança dividida en dos pisos superposats. I a l'últim, la cuina, que constava de dos ambients, i el celler, es van traduir en tres lloguers addicionals.⁵² És a dir, l'hospital d'en Desvilar va quedar del tot amortitzat.

D'altra banda, tal com s'ha dit més amunt, el juny i juliol de 1401 es documenten els primers pagaments per la compra i transport de calç, mentre que el 5 d'agost és quan el rei Martí donà el vistiplau per agafar la pedra i el reble del frustrat palau de les Drassanes. Al marge d'aquestes notícies, no serà fins a les alhors de 1402 que s'atesti, de manera regular, l'adquisició de grans partides de pedra. El 4 de març, el mestre de cases Bartomeu de Massafrets llegà a l'hospital un tros de terra erma sota la capella de Sant Ferriol, a la muntanya de Montjuïc.⁵³ Pocs dies després, el també mestre de cases Francesc Marc va vendre als administradors un hort de «traurer pedra», a tocar de l'anterior,⁵⁴ mentre que al mes següent, el moler Pere de Pla i el mestre Pere Salgueda donarem permís a la Santa Creu per extreure pedra «in *penya* sive torrente de Sancto Fferrioli». ⁵⁵ I encara el 1404 el mestre Francesc Maranya concedia a l'hospital l'usdefruit d'un altre tall en aquest mateix indret.⁵⁶ La penya de Sant Ferriol estava situada a redós d'una torrentera i del camí que anava des de la Creu Coberta fins al cim de Montjuïc, en les immediacions de

⁵⁰ A. CONEJO, «Assaig...», p. 41-68.

⁵¹ AHSCP, MJT I, f. 18v-20r (CASTEJÓN, 11-19). Encara que als documents s'usi el terme *archada*, no s'ha d'identificar amb un arc *strictu senso*, ans amb l'espai intermedi entre un arc i un altre, és a dir, amb un tram.

⁵² Les dues parcel·les de la cuina es van llogar al ferrer Pere Guerau. Posteriorment, una de les dues passà a mans d'en Gonçal Martí, i el 1421 la seua vídua Constança la vengué en encant públic. En l'acta protocol·lària s'especifica que es tractava de «la cuyna *olim hospitalis* de la ciutat», situada al carrer de la Santa Creu. Alhora, es precisa que es tenia en alou i sota el domini d'un benefici de l'altar de Sant Gabriel de la seu de Barcelona i que, anteriorment, havia pertangut al mariner Pere Brunet, raó per la qual l'esmentada Constança estava obligada amb un censal mort (AHBC, perg. núm. 17462).

⁵³ AHSCP, MJT I, f. 31v-32 (CASTEJÓN, 35); AHBC, perg. núm. 18537. Massafrets havia adquirit aquest terreny el 1378 (AHBC, perg. núm. 20013).

⁵⁴ AHSCP, MJT I, f. 33v (CASTEJÓN, 36); AHBC, perg. núm. 22544.

⁵⁵ AHSCP, MJT I, f. 37-37v (CASTEJÓN, 37-38); AHBC, perg. núm. 16130. El desembre de 1404, el mateix Salgueda renovà aquesta concessió a favor de l'hospital (AHSCP, MJT II, f. 18v-19 (CASTEJÓN, 118); AHBC, perg. núm. 21419).

⁵⁶ AHSCP, MJT I, f. 130, 139v-140 (CASTEJÓN, 103, 107-109); AHBC, perg. núm. 12291. Sabem que el 1384 Maranya compartia amb Massafrets el cens d'exploació d'un tall a Sant Ferriol; pot ser que sigui el mateix referit el 1404 (Ídem, perg. núm. 25565).

l'actual Institut Botànic de Barcelona. El seu nom es devia a una capella homònima, de la qual es té notícia d'ençà del segle XIII i fins a la seua desaparició al segle XVII.⁵⁷ És sabut que a Montjuïc hi havia altres ermites, però totes van córrer la mateixa sort, amb l'excepció de la de Santa Madrona, que fou reedificada el 1754.⁵⁸

De les pedreres de Sant Ferriol, tant de les que eren propietat de l'hospital com de la resta sobre les quals s'havien adquirit els drets d'explotació (taula 2), devien procedir les vint-i-cinc mil pedres, d'una mida d'entre quatre i sis galgues, que diversos mestres de cases barcelonins van escairar el 1402; el preu del miler pujava a seixanta sous, és a dir, un total de setanta-cinc lliures, suma a la qual es van afegir un parell de florins d'or en compensació per la reparació i el lloguer d'eines i broques.⁵⁹ Un any després, el mestre Guillem Salonganyola cobrava cent cinquanta-nou lliures i deu sous per *diversorum lapidum* que havia tallat amb destí a l'obra de l'hospital.⁶⁰ Es tracta d'un import prou important, i si prenem com a referència el preu fixat en el registre anterior, podem suposar que Salonganyola devia subministrar al voltant de cinquanta-tres mil pedres.

Ara bé, mentre l'edifici anava creixent, cal preguntar-se com es gestionava el dia a dia de la institució i com s'acomplia el seu principal propòsit: l'acolliment i l'atenció dels pobres malalts. I no em refereixo només a la cura física, ans també a l'espiritual, tant o més important que la primera.⁶¹ La casa de la Santa Creu estava circumscrita a la parròquia de Santa Maria del Pi. Per això, el 5 de maig de 1402 se signà una concòrdia entre Guillem Carbonell, rector del Pi, i els administradors de la Santa Creu, per aclarir els deures cristians d'ambdues parts, especialment en relació amb les almoines i resta de retribucions derivades dels oficis celebrats a l'hospital.⁶² Però, en quin lloc físic se celebraven? Doncs, en un principi, en els tres altars que hi havia a l'antic hospital d'en Colom dedicats als sants Jaume i Felip, santa Bàrbara i als sants Simó i Judes.⁶³ El document precisa que

⁵⁷ Francesc CARRERAS CANDI, *Lo Montjuich de Barcelona*, Barcelona, 1903, p. 281-282. La capella encara apareix en algunes vistes de la ciutat comtal de mitjan segle XVII, com la cèlebre i anònima *Nouvelle description de la fameuse ville de Barcelone capitale de la province de Catalogne* de Jean Boisseau (1645).

⁵⁸ F. CARRERAS, *La ciutat...*, p. 486.

⁵⁹ AHSCP, MJT I, f. 61v (CASTEJÓN, 67). La galga és una unitat de mesura per determinar la mida i/o el gruix d'un material, en aquest cas pedra, o l'alçària d'una filada de paret. Tanmateix, no sembla que tingui una equivalència estandarditzada; vegeu, *ad vocem*, Antoni ALCOVER i Francesc B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), edició en línia a: <https://dcvb.iec.cat>; Miquel FULLANA, *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Mallorca, (1974) 1999, *ad vocem*.

⁶⁰ AHSCP, MJT I, f. 79 (CASTEJÓN, 78-79).

⁶¹ Al respecte, resulta fonamental la monografia de Carole RAWCLIFFE, *Medicine for the Soul. The Life, Death and Resurrection of an English Medieval Hospital St Giles's, Norwich, c. 1249-1550*, Sutton, 1999.

⁶² Josep M. ROCA, «Concòrdia entre la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona i l'hospital de la Santa Creu», *Anales del Hospital de la Santa Cruz y San Pablo*, vol. I, núm.6 (1927), p. 341-342.

⁶³ Així consta en un inventari de 1372 (ACB, *Gratiarum*, vol.V, f. 142 i s; ap. Josep M. ROCA, «Lo bressol del hospital de la Santa Creu», *Anuario del Hospital de la Santa Cruz*, núm. 3-4 (1921-1922), p. 7-20).

Taula 2
Relació dels talls de la penya de Sant Ferriol de Monjuïc d'on s'extreia la pedra per a les obres de l'hospital (1401-1404)¹

Data	Propietari/s	Ofici	Operació	Ubicació o descripció del tall	Preu (en sous)
04/03/1402	Baroniu de Massafres	Mestre de cases	Donació	Tros de terra erna	0
14/03/1402	Francesc Marc	Mestre de cases	Venda drets d'exploració	Tall de pedra	143
13/04/1402	Pere de Pla	Moler	Venda drets d'exploració	Tall de pedra liminar amb un carrer i un torrent	44
13/04/1403	Pere Salgueda	Mestre de cases	Venda drets d'exploració	Tall de pedra al costat del que havia estat propietat d'en Mas i del moler Ravella	38,5
16/10/1403	Berenguer Ravella	Saig de la cúria del veguer	Venda drets d'exploració	Tall de pedra contigu al de l'hospital de la Santa Creu	49,5
14/06/1404	Francesc Maranyà	Mestre de cases	Venda drets d'exploració	Tall de pedra al costat del que fou d'en Massafres i d'uns altres dels mestres Jaume de Manno i Arnau Martí	165
21/07/1404	Francesc Maranyà	Mestre de cases	Venda	Meitat d'un solar d'en Rafael d'Ujzanelles que estava sota el domini de la capella d'en Marcús	176
12/12/1404	Pere Salgueda	Mestre de cases	Venda drets d'exploració	Tall de pedra al sud del de l'hospital de la Santa Creu	143
Total					759

¹ Dades extretes de: AHSCP, MJT I-II. Elaboració: Antoni Conejo.

els pacients eren els únics que podien assistir als serveis religiosos, amb l'excepció d'algunes festivitats en què les portes sí que s'obrien a la resta de la ciutadania.⁶⁴ En aquests casos, les almoines s'havien de repartir entre l'hospital i el Pi. En certa mesura s'estava promovent una segregació parroquial *de facto*. En compensació, es va fixar una pensió de sis lliures que l'hospital havia de lliurar al Pi per funerals, llegats i almoines.⁶⁵ Pel que fa als enterraments, l'11 de novembre de 1401 el papa Benet XIII havia promulgat un privilegi que beneïa l'administració dels sagraments als malalts de l'hospital i a sebolir els morts al cementiri propi tal com es feia al d'en Colom.⁶⁶ Per aquesta raó, a vegades els familiars d'alguns difunts demanaven permís per enterrar-los en un fossar diferent al de la Santa Creu.⁶⁷ Però també n'hi havia que, fins abans de morir, ja sol·licitaven consentiment explícit per rebre el descans etern al cementiri hospitalari quan els arribés l'hora.⁶⁸

Tornant a la concòrdia de 1402, es constata que l'espai de culte de la Santa Creu no era suficient, i per aquest motiu es va pactar, amb el vistiplau del bisbe Joan Armengol i de Bartomeu Janer –patró del Pi–, «hedificar en aquell loch on los plaurà, dins los límits del dit hospital, una esgleya ab molts e diverses altars e ab son campanar o cluquer bo e convinent». La iniciativa episcopal va rebre el vistiplau reial tres anys més tard, el 27 de setembre de 1405, quan Martí l'Humà, de Valldaura estant, va aprovar els ja mencionats capítols i ordinacions de la confraria de la Santa Creu. Entre altres clàusules, el monarca, a proposta dels consellers de la ciutat, ordenà la construcció d'una nova església a l'hospital dotada amb set altars. El major es consagraria a la santa Creu; a la banda de l'Epístola es farien tres capelles sota l'advocació de la santíssima Trinitat, el sant Esperit, i els sants Apòstols; mentre que al cantó de l'Evangeli se'n farien unes altres tres dedicades a la Verge Maria, els sants Àngels i Tots Sants. Tanmateix, el rei Martí deixava la porta oberta a fer-ne més si els administradors ho trobaven «placent e acceptable» i, el que és més important, consentia que mentre les set capelles no estiguessin acabades les misses es poguessin celebrar «en los altars qui són en la capella que és vuy en lo dit espital», és a dir, a dins l'antic hospital d'en Colom.⁶⁹

⁶⁴ El 1403 Benet XIII concedí a l'hospital de la Santa Creu indulgències per un any i quaranta dies als penitents que oïssin els sermons predicats a la seua capella els diumenges i les quatre festes de la Mare de Déu (AHSCP, Documents Papals (DP), VIII, Inv. 8, carpeta 6/2/4; CASTEJÓN, 74).

⁶⁵ AHSCP, PR, VIII, Inv.8, carpeta 6/3/5. El 1408, el papa Benet XIII va reduir aquesta pensió a uns pauperrims 10 (Ídem, carpeta 6/2/5).

⁶⁶ AHSCP, DP, VIII, Inv. 8, carpeta 6/2/2 (CASTEJÓN, 10).

⁶⁷ Abans de l'emissió del privilegi de Benet XIII, el 6 d'agost de 1401, Martí de Terol va demanar llicència per enterrar el cos de la seua esposa Teresa, traspassada a l'hospital, al cementiri de la seu de Barcelona (AHSCP, MJT I, f. 4). Més tard, el 1402, els administradors autoritzaven la sepultura del cadàver de fra Nicolau de Morella, mort a l'hospital d'en Colom, al mateix fossar catedralici (Ídem, f. 22v-23). I, el 1404, es donava permís a Bernat Soler per enterrar el cos de Pere Soler allà on volgués (Ídem, f. 120).

⁶⁸ Així ho expressà el 4 de juliol de 1402 Guillem Vendrell, prevere i beneficiat de la seu (AHSCP, MJT I, f. 53).

⁶⁹ ACA, CR, reg. 2203, f. 17-20v; ap. J. M. ROCA, *Ordinacions...*, p. 110-121.

Malaauradament, no se sap si l'ordre del rei es va acomplir d'immediat, però els indicis fan pensar que no. El 1409 el prevere Pere Romagós consta com a beneficiat de l'altar de Santa Bàrbara,⁷⁰ però aquest era un dels tres documentats al d'en Colom almenys des de 1372.⁷¹ Així, el projecte de la nova església va restar en punt mort, si més no fins que els primers espais de la Santa Creu van ser operatius. Tan sols llavors s'hauria decidit reconvertir la nau de l'obsolet hospital d'en Colom en l'església-capella de la Santa Creu. Malgrat que no podem precisar quan es va concretar aquest canvi, sí que sabem que el 1442 el metge Pere de Coll va llegar en testament cent cinquanta lliures per a l'execució d'un retaule sota la invocació de la santa Creu per a l'altar major de la capella de l'hospital.⁷² Tant l'advocació del retaule com el lloc que havia d'ocupar són coherents amb l'establert per Martí l'Humà el 1405 i ens du a concloure que l'espai de culte ja estava habilitat del tot d'acord amb els desitjos del sobirà dit *l'eclésiàstic*.⁷³ A més, el 1443 es trencava pedra «en lo tall que lo dit spital ha e posseex en lo puig de Muntjuhic», és a dir, a Sant Ferriol, per fer la sagristia.⁷⁴ Posteriorment, l'església seria modificada i de ben segur ampliada, tal com es desprèn d'alguns inventaris del segle XVI en què s'enumeren un nombre major d'altars. Curiosament, tan sols les invocacions de la Mare de Déu i la santa Creu són coincidents amb la relació de Martí l'Humà, mentre que la de santa Bàrbara seria l'única sobrevivent de les d'en Colom.⁷⁵ Un altre aspecte a subratllar de la transformació d'aquest darrer edifici en església hospitalària és la seua ubicació. A l'afrontar directament al carrer Hospital, s'estava facilitant l'accés regular a la resta de la població, que podia entrar-hi en determinades solemnitats del calendari litúrgic cristià. A més, al trobar-se en

⁷⁰ AHSCP, MJT III, f. 25v.

⁷¹ Vegeu la nota 63.

⁷² AHSCP, Capbreu Joan Torró, XXIV, f. 82v-83v, 85-86v; Manual Novè de Joan Torró (MJT IX), f. 63v.

⁷³ El retaule es va contractar el 29 de novembre de 1443 als pintors Pere Terrers i Francesc Vergós per una suma de vuit-cents florins d'or (AHSCP, MJT IX, foli intercalat i f. 83v; ap. Francesc CARRERAS CANDI, «Lo retaule barceloní de la Santa Creu, obra d'en P. Terrers y d'en F. Vergós», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 7/52 (1913), p. 217-220; cf. Antoni CONEJO, «Promotors i artistes a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona: segle XV», a Alfons ZARZOSO i Josep BARCELÓ (ed.) *Barcelona Hospitalària. La ciutat i els seus hospitals (ss. XIV-XX)*, Barcelona, en premsa.

⁷⁴ AHSCP, MJT IX, s.f. (CASTEJÓN, 243).

⁷⁵ Un inventari datat entre 1526-1533 recull els altars dedicats a la santa Creu, sant Jeroni, santa Eulàlia, sant Sever, la Mare de Déu, sant Ponç, santa Bàrbara, sant Antoni, santa Anna i sant Miquel (AHSCP, Inventaris, III, Inv. 8, llibre 2, f. 47-48). En un altre de 1564 veiem que algunes invocacions s'havien desdoblant o canviat, de manera que al marge del major consagrat a la santa Creu, es para esment dels altars de sant Gregori i sant Jeroni, santa Eulàlia i santa Margarida, sant Sever i sant Pacià, la Mare de Déu, sant Ponç, santa Bàrbara, santa Anna, sant Miquel, sants Simó i Judes, i, en darrer lloc, l'anomenada capella del sepulcre (AHSCP, Inventaris, III, Inv. 8, llibre 7, f. 43-47). A destacar en aquest segon cas la recuperació de l'advocació als sants Simó i Judes, ja present a l'hospital d'en Colom en el darrer quart del segle XIV.

una zona de pas, els vianants podien sentir-se seduïts a deixar almoines per al benefici dels pobres i malalts.⁷⁶

«Cobrir la casa nova que ara se fa en lo dit spital»: 1405

Que les obres de l'hospital avançaven a bon ritme en donen fe els fèrtils manuals notariais d'en Joan Torró (taula 3). El 23 de març de 1404, el mestre de cases Arnau Bargués va encomanar al terrissaire Guillem Moreres, oriünd de Sant Vicenç de Sarrià, la compra de vint mil teules. Un any més tard, el mateix Bargués, juntament amb el mestre Francesc Costa, encarregava al també sarrianenc Bernat Rovira unes altres vuit mil teules i vuit mil rajoles.⁷⁷ Arnau Bargués va ser un dels arquitectes de més renom a cavall dels segles XIV-XV, responsable d'obres d'alta volada com la façana de la Casa de la Ciutat o l'inacabat palau reial de Poblet, entre d'altres.⁷⁸ No és d'estranyar, doncs, que la troballa d'ambdues referències fes saltar les alarmes i se li volgués imputar un paper protagonista en la construcció de l'hospital.⁷⁹ Tanmateix, cal ser prudents. Si bé es fa difícil pensar que se n'hagués mantingut al marge, les dues èpoques tan sols atesten que va encarregar un parell de partides de materials ceràmics, però en cap cas no diuen que hi estigués treballant o fins i tot que en fos el mestre major, així que podria haver estat un mer intermediari, tasca que tot sovint exercien els arquitectes de l'època.⁸⁰

Sigui com vulgui, aquesta ingent compra de rajoles i, sobretot, de teules, deu estar relacionada amb el tancament aeri de l'edifici. No endebades, el 15 de gener

⁷⁶ Francesca ESPAÑOL, «La tutela espiritual de los enfermos y su marco arquitectónico. Advocaciones y escenarios culturales en los hospitales de la Corona de Aragón en la edad media», a Teresa HUGUET, Pere VERDÉS i Manuel SÁNCHEZ (coord.), *Ciudad y hospital en el Occidente europeo. 1300-1700*, Lleida, 2014, p. 383.

⁷⁷ AHSCP, MJT I, f. 117; MJT II, f. 29.

⁷⁸ Per a una síntesi recent sobre aquest mestre que recull la bibliografia anterior: Rosa TERÉS, «El testament de l'arquitecte Arnau Bargués», *Retrotabulum Maior*, núm. 1 (2015), p. 147-160.

⁷⁹ Les notícies les va donar a conèixer Felio A. Vilarrubias a partir d'unes notes que li havia facilitat Josep M. Madurell (Felio A. VILARRUBIAS, *Noticia histórico-arquitectónica de los edificios del antiguo hospital de la Santa Cruz y casa de convalecencia de San Pablo de la ciudad de Barcelona (1401-1928)*, Barcelona, 1969, p. 12-13). Posteriorment, altres autors hem alimentat el somni d'atribuir a Bargués un rol actiu en el disseny i la fàbrica de l'edifici, encara que sense aportar cap document definitiu: N. CASTEJÓN, *Aproximació...*, p. 49-50; A. CONEJO, *Assistència...*, vol. I, p. 330-335; ID., «"Domus Sancte Crucis". L'hospital per a indigents de Barcelona a l'edat mitjana», a *Recinte modernista de Sant Pau*, Barcelona, 2014, p. 16.

Encara en relació amb l'hospital, Bargués va ser el beneficiari d'un establiment emfiteutic de dues mujades de terra l'abril de 1405 (AHSCP, MJT II, full intercalat entre els f. 38v i 39; cf. N. CASTEJÓN, *Aproximació...*, doc. 127, 130 i 135). La darrera notícia data del novembre de 1410, quan Bargués va emetre un rebut de quaranta-quatre lliures en concepte del que l'hospital li devia pel llegat del difunt Bernat de Pla (Ídem, MJT III, f. 96; CASTEJÓN, doc. 172).

⁸⁰ Vegeu: Joan DOMENGE i Jacobo VIDAL (ed.), *Visurar l'arquitectura gòtica: inspeccions, consells i reunions de mestres d'obra (s. XIV-XVIII)*, Palerm, 2017.

Taula 3
Relació de despeses per obres a l'hospital (1401-1415)¹

Data	Personatge	Ofici	Procedència	Operació	Quantitat	Unitat	Material	Preu (en sous)
16/07/1401	Bernat Mulner	Guixaire	Sitges	Compra	1132,5	Quarteres	Calç	1.226,5
17/10/1402	Francesc Costa i el seu fill Miquel Costa, Eimeric Oliver, i Joan Fàbregues	Mestres de cases	Barcelona	Compra	25000	4-6 galgues	Pedra	1.522
19/02/1403	Pere Tranyer	Rajoler	Santa Eulàlia de Provençana	Transport i compra	500	Quarteres	Calç	666,5
04/05/1403	Pere Antic	Rajoler	Barcelona	Deute			Calç, rajoles i teules	540,5
16/07/1403	Guillem Salonganyola	Mestres de cases	Barcelona	Compra			Pedra	3.180,5
05/09/1403	Antoni Torra	Veler	Barcelona	Compra	2	Qurantens	Fusta	101
22/09/1403	Pere Tranyer	Rajoler	Santa Eulàlia de Provençana	Compra	500	Quarteres	Calç	666,5
02/10/1403	Bernat Corts i Jaume Corts	Rajoler	Badalona	Compra	2000	Quintars	Guix	1.000
28/01/1404	Pere Tranyer	Rajoler	Barcelona	Compra	600	Quarteres	Calç	900
27/02/1404	Antoni Fàbregues	Fuster	Barcelona	Compra			Fusta	1.848
23/03/1404	Guillem Mores		Sant Vicenç de Sarrià	Compra	20.000		Teules	1.400

¹ Dades extretes de: AHSCP, MJT I-V. Elaboració: Antoni Conejo

Data	Personatge	Ofici	Procedència	Operació	Quantitat	Unitat	Material	Preu (en sous)
14/02/1405	Bernat Rovira	Rajoler?	Sant Vicenç de Sarrià	Compra	8000		Teules	560
14/02/1405	Bernat Rovira	Rajoler?	Sant Vicenç de Sarrià	Compra	8000		Rajoles	352
07/02/1408	Domènec Sanç	Rajoler	Barcelona	Deute			Calç i rajoles	1.098,5
25/05/1408	Pere Salgueda	Mestre de cases	Barcelona	Deute	58	Filades	Pedra cantonera	290
27/10/1408	Pere Tranter	Rajoler	Barcelona	Deute			Calç, rajoles i teules	123
31/08/1410	Domènec Sanç	Rajoler	Barcelona	Compra			Calç i rajoles	253,5
29/09/1410	Joan de Puig	Arener		Compra			Argila i sorra	11
28/01/1411	Pere Miquel	Arener		Deute			Sorra	33
28/01/1411	Domènec Sanç	Rajoler	Barcelona	Deute			Calç i rajoles	153
05/08/1413	Pere Dianet	Fuster	Barcelona	Compra	29	Puntals	Fusta	58
22/03/1414	Gabriel Sabater	Guixaire	Barcelona	Compra	30	Quintars	Guix	90
24/03/1414	Domènec Sanç	Rajoler	Barcelona	Compra	94	Quarteres	Calç	188
24/03/1414	Domènec Sanç	Rajoler	Barcelona	Compra	600		Rajoles	33
24/03/1414	Oliver Bretó	Rajoler	Barcelona	Compra	18	Quarteres	Calç	36
19/05/1414	Berenguer Samunta	Picapedrer	Barcelona	Compra	3	Claus de volta	Pedra	20

Data	Personatge	Ofici	Procedència	Operació	Quantitat	Unitat	Material	Preu (en sous)
03/06/1414	Bartomeu Palomeres	Fuster	Barcelona	Deute	4		Fustes de pi	55
10/01/1415	Domènec Sang	Rajoler	Barcelona	Compra	5000		Rajoles de paviment	300
10/01/1415	Domènec Sang	Rajoler	Barcelona	Compra	36	Quarteres	Calç	60
21/01/1415	Valença (vidua de Joan Ferran)	Rajoler	Barcelona	Compra	2400		Rajoles	131
21/01/1415	Valença (vidua de Joan Ferran)	Rajoler	Barcelona	Compra	74	Quarteres	Calç	117.2
26/01/1415	Bartomeu Cebrià	Rajoler	Barcelona	Compra	2000		Rajoles	120
26/01/1415	Bartomeu Cebrià	Rajoler	Barcelona	Compra	70	Quarteres	Calç	110.1
01/08/1415	Bernal Corts	Rajoler	Badalona	Compra	300	Quintars	Guix	150
Total								17.393,8

de 1405, el prior Pere Cardona i el fuster Antoni Fàbregues van signar els capítols per «cobrir la casa nova que ara se fa en lo dit spital» (fig. 5).⁸¹ L'al·lusió a una «casa nova» potser pressuposa una de *vella* closa prèviament, però al meu parer, tant l'una com l'altra es refereixen a algun o alguns dels trams de les crugies rectangulars amb arcs diafragma. El contracte és de gran interès, per la seua riquesa filològica, car és curull de termes sobre l'obra de fusteria, i per la concreció en el què i el com s'havia de fer la dita coberta.⁸² En primer lloc, Fàbregues es comprometia a tallar i escairar tota la fusta necessària «ço és, obrant e planejant bigues ab los scunsos, cabirons, taules e metent bogets, listons e totes altres coses de fusta necessàries al dit cobriment, axí e per aquella forma e manera que ja vuy en dia és començat en algunes voltes de la dita casa e mils si fer-se pot». A continuació, s'obligava a «armar e desarmar totes les voltes, ço és, de matraços demunt e devall cascun arch, soles, síndries, ponts, cavalls e de totes altres coses necessàries al dit armament [...] en aquella forma

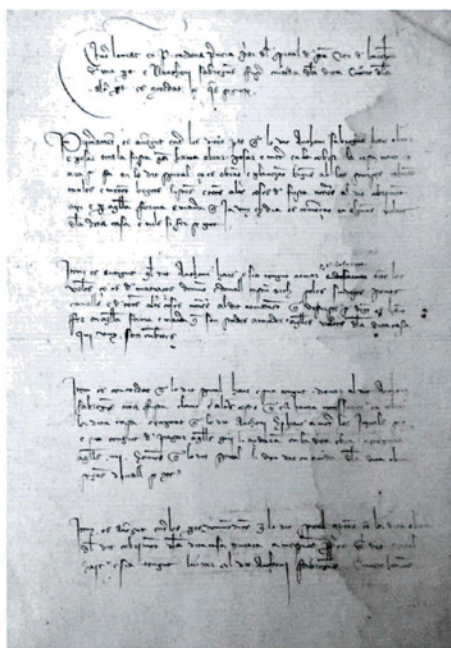

FIGURA 5: Primer full del contracte d'obra entre el prior Pere Cardona i el fuster Antoni Fàbregues per cobrir la casa nova de l'hospital de la Santa Creu (1405); AHSCP, Capítols entre l'Hospital i el fuster Antoni Fàbregues, R.154

⁸¹ La transcripció del contracte la va publicar J. M. ROCA, *Ordinacions...*, p. 128-130. Emperò, d'ençà de llavors se li va perdre el rastre i se'l considerà extraviat del tot, fins que recentment s'ha pogut localitzar entre un feix de documents pendents de catalogar (AHSCP, Capítols entre l'Hospital i el fuster Antoni Fàbregues, R. 154). Agraïxo a Miquel Terreu que me n'hagi facilitat la consulta en ple confinament per la pandèmia de la Covid-19.

Antoni Fàbregues ja portava un temps vinculat a la fàbrica de la Santa Creu. El 2 de febrer de 1404 havia percebut noranta-dues lliures i vuit sous per fusta venuda *ad opus operis dicti hospitalis* (AHSCP, MJT I, f. 111v; CASTEJÓN, 97). Uns mesos després, els administradors van signar un contracte de precari a favor del mateix Fàbregues d'un pati de l'antic hospital de Santa Margarida (AHSCP, MJT I, f. 135v).

⁸² Un altre document que descriu de manera precisa el procés de cobriment d'una nau d'arcs diafragma és el contracte publicat per VICENT GARCÍA, «El contrato de 1296 de la iglesia de Olocau del Rey», a Eduard MIRA i Arturo ZARAGOZÁ (ed.), *Una arquitectura gótica mediterránea*, vol. II, València, 2003, p. 169-174.

e manera que són stades armades aquelles voltes de la dita casa qui vuy són cubertes». Per la seua banda, els administradors es comprometien a facilitar-li tota fusta, claus i resta d'eines i materials que hagués de menester, mentre que el salari dels treballadors hauria de córrer a compte d'en Fàbregues, amb l'excepció de quatre «servidors o macips» que l'hospital posaria a la seua disposició perquè l'ajudesin. Per tot plegat es va tancar un pressupost final de dos-cents trenta florins d'or, a satisfer en tres terminis: cent a l'inici l'obra, seixanta-cinc en l'equador i la resta al final. En cas de conflicte, el citat Arnau Bargués, que com hem vist ja havia actuat com a testimoni en la compra de les teules, faria de mediador entre ambdues parts.

A la llum dels documents exhumats, l'execució de la coberta es devia perllongar durant tres o quatre anys. El 2 de març de 1405, un parell de mesos després de la signatura del contracte, Fàbregues va percebre els primers cent florins com a prorata dels dos-cents trenta acordats.⁸³ El següent pagament es va liquidar el 6 de febrer de 1408.⁸⁴ El darrer termini es va fer esperar, i per alguna raó no se li va poder satisfer íntegrament en un únic desembors, perquè el 29 de gener de 1409 Fàbregues va rebre onze lliures (uns vint florins) a compte dels citats *CCXXX florenis*.⁸⁵

«L'obra de la claustra»: 1406

El 6 de juny de 1406, el prestigiós mestre de cases Guillem Abiell i el prior Pere Cardona van signar la concòrdia i el contracte per a l'«obra de la claustra de dit spital».⁸⁶ Es tracta d'un tripòrtic obert al pati central mitjançant una sèrie d'arcs apuntats separats entre si per potents contraforts.⁸⁷ Les tres ales discorren adossades a les grans naus longitudinals, però al ser més baixes contribueixen a alleugerir la pesantor opaca dels murs de càrrega, a crear una interessant subordinació de volums i a dotar el conjunt d'un monumental i diàfan *scenae frons*. Malgrat que l'aparença actual no deu diferir gaire de l'original, no podem obviar les modificacions i restauracions que ha patit amb el pas del temps. Així, en la planimetria de l'arquitecte Francesc Renart Closas (1804), la més antiga que ens ha arribat, veiem

⁸³ AHSCP, MJT II, f. 33v (CASTEJÓN, 125).

⁸⁴ «[...] ex illis CCXXX florenos auri de Aragonia que, per dictum hospitale ac vos eius nomine michi fuerunt promissi dari pro stacamento cohoperiendi domum novam dicti hospitalis» (AHSCP, MJT II, f. 138; CASTEJÓN, 150).

⁸⁵ «[...] solvendum ex illis CCXXX florenis, quos per dictum hospitale michi debebat certis rationibus atque causis» (AHSCP, MJT III, f. 25v; CASTEJÓN, 155).

⁸⁶ AHSCP, MJT II, full intercalat (CASTEJÓN, 142). Per dissort el document original està extraviat, encara que en coneixem el contingut gràcies a la transcripció d'en J. M. ROCA, *Ordinacions...*, p. 130-132.

⁸⁷ Sobre la funció pràctica i simbòlica dels patis hospitalaris, vegeu: Antoni CONEJO, «“El orgullo y la vanidad han construido más hospitales que todas las virtudes juntas”. Patronazgo artístico y patrimonio hospitalario en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)», *Revista de la CECIL*, núm. 18 (2018), p. 105-107.

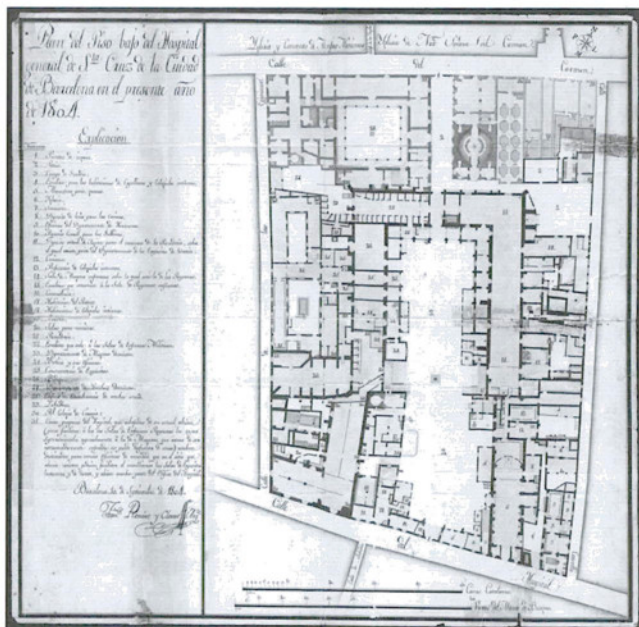

FIGURA 6: Planimetria del nivell inferior de l'antic hospital de la Santa Creu a càrrec de l'arquitecte Francesc Renart Closes (1804); AHSCP Plànols, III. Inv. 6, plànol 2

com l'interior de les galeries claustrals s'havien compartimentat en diversos espais independents, i fins pel cantó del pati s'hi havien adossat altres estances (fig. 6).⁸⁸ Aquestes cambres ja no apareixen en la planta de Miquel Garriga i Roca de 1858, però les arcades dels pòrtics no es van desparejar fins a la restauració de la dècada de 1950 a càrrec d'Adolf Florensa.⁸⁹ Durant aquesta darrera intervenció, la crugia septentrional es va haver de desmuntar i refer tota, ja que amenaçava ruïna, i al damunt s'hi va afegir una galeria neogòtica d'ús intern de la Biblioteca de Catalunya,

⁸⁸ La planta de Renart es conserva a l'AHSCP, Plànols Hospitals, doc. 2. Algunes de les estances annexes al claustre que hi apareixen dibuixades es van documentar arqueològicament el 2007 (Daniel VÁZQUEZ, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de l'Hospital 56-58. Jardins de Rubió i Lluch*. Codi: 017/07, Barcelona, 2010, p. 50-53).

⁸⁹ Adolf FLORENSA, *Conservación y restauración de monumentos históricos (1947-1953)*, Barcelona, 1953, p. 19. Avui dia només continua paredat el darrer tram de la crugia oriental que s'usa com a magatzem.

Les actuacions de Florensa a la Santa Creu s'inscriuen en el mateix esperit que va envoltar la in-

FIGURA 7: Vista de les galeries nord i est del claustre de l'antic hospital de la Santa Creu, l'any 1953. Fotografia: Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Urb_2339

que posteriorment seria ensulsiada perquè trencava la unitat i alterava la perspectiva visual del conjunt (fig. 7).

Emperò, Abiell tan sols fou el responsable d'una part del claustre, en concret dels vuit trams del cos oriental i dels dos corresponents a la cantonada nord-est; la resta de l'ala nord i tota l'occidental daten de començament del segle XVI. Pel que fa al mencionat contracte de 1406, es tracta d'un text excepcional, ja que recull amb una precisió poc habitual les estructures i l'ordre en què s'havien de dur a terme; els materials necessaris, llur procedència i quantitat; els terminis; i, per suposat, els capítols econòmics. Per tot plegat esdevé un exemple modelic per comprendre el procés de construcció d'un espai arquitectònic i la relació client-promotor. En primer lloc, es va acordar que l'obra seria «a escarada o a preu fet d'aquí a carnestoltes primers vinents», és a dir, que s'havia d'enllestir en un curt lapse temporal d'entre vuit i nou mesos. En segona instància, el text dona a en-

venció del barri gòtic de Barcelona, és a dir, engrandir el seu pol d'atracció turística i l'«impacto emocional» (Agustín CÓCOLA, *El Barrio Gótico de Barcelona. Planificación del pasado e imagen de marca*, Barcelona, (2011) 2014, p. 191).

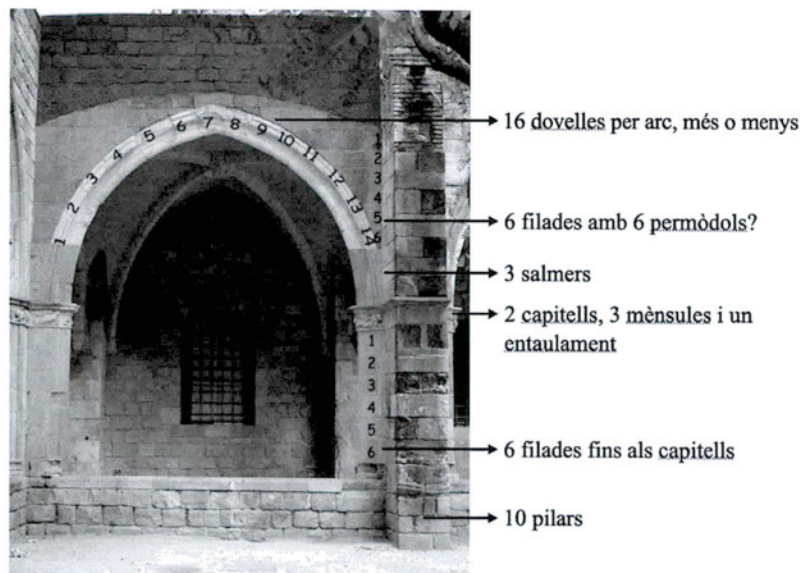

FIGURA 8: Proposta de correspondència entre les clàusules del contracte d'execució del claustre de l'hospital de la Santa Creu amb el mestre Guillem Abiell (1406; AHSC, MJT II, full intercalat) i un tram de la seua galeria oriental. Elaboració: Antoni Conejo

tendre que tant la traça com la fonamentació ja estaven fetes,⁹⁰ perquè se li demana a Abiell fabricar «x pilars en la manera que són començats»; per tant, està clar que el document al·ludeix només a l'execució material i no a la fase de replanteig.⁹¹ A partir d'aquí, es fa un minuciós llistat de tot el que s'havia de fer, i si bé hi algun aspecte envitricollat, constatem que el que diu el contracte s'ajusta amb el que avui podem veure *in situ* (fig. 8). D'entrada, s'indica que cada pilar havia de tenir una alçària de sis filades de peu dret i rematar-se amb un parell de capitells decorats amb fulles i «III represes», és a dir, tres mènsules d'on se suposa que devien arren-

⁹⁰ El 2007 es va fer una excavació al pati de l'hospital que va documentar la fonamentació dels murs perimetrals de les ales del claustre, així com de les naus de llevant (segle XV) i de ponent (segle XVI), i diverses estructures de desguàs. Alhora, es va confirmar que el nivell de circulació s'havia rebaixat durant la rehabilitació del segon terç del segle XX (D. VÁZQUEZ, *Memòria...*, p. 56 i 175-176; Adolf FLORENSA, «Las obras de restauración del hospital de la Santa Cruz», *Divulgación Histórica de Barcelona*, núm.10 (1959), p. 341-342).

⁹¹ Sobre aquesta qüestió, vegeu: Antoni CONEJO, «Fer pintar un patró de l'obra». Algunas consideraciones sobre las trazas en la arquitectura gótica catalana», a Enrique RABASA, Ana LÓPEZ i Miguel Ángel ALONSO, (ed.), *Obra Congrua*, Madrid, 2017, p. 177-192.

car els arcs torals i els nervis de les voltes interiors. Seguidament, s'assenyala que els deu pilars s'havien de coronar amb un entaulament, tres filades de sarges⁹² i unes altres sis filades «en què haurà VI permòdols».⁹³ A continuació, es concreta la col·locació de les dovelles —«XVI cantons a cascun volt de la anaya, o més o menys»—, la realització dels arcs pròpiament dits amb gres de Montjuïc i el paredat de totes les voltes «ab croers e claus a picar ab les anayes e altres coses necessàries a acabar tota la dita claustra de X voltes e X pilars e X claus de les dites voltes». A l'últim, es resol que el terra es faria de «II pehiments», o el que és el mateix, amb una doble capa de rajola.

Un cop enumerats els elements a construir, l'instrument espinzella els materials que l'hospital es comprometia a satisfer a Abiell. A saber: «XXXIII peçes de pedres picades que són per los pilars; tots los cantons qui són après lo cap de la claustra picats; tota la pedra necessària a la dita claustra posada dins l'espital; calç e rajola e guix, arena e argila; totes les cindries armades e fusta dels ponts; tots los croers principals qui són ja picats e estan en la tancha rexada del pati». Així doncs, no només s'havien fet la fonamentació i iniciat els deu pilars, tal com s'advertia a l'inici del contracte, sinó que a més s'havia anat aplegant una bona quantitat de materials que ara es posaven a disposició d'Abiell, fet que prova que l'obra estava prou avançada i que només calia enllestir-la. El preu final es va fixar en quatre-cents cinquanta florins d'or, una suma prou important que els administradors prometien satisfer en cinc vegades. D'aquesta manera, el mestre aniria percebent pagaments de noranta florins cada cop que enllestís dues voltes o trams, i així fins completar els deu que s'havien pactat. En cas d'incompliment per alguna de les dues parts es consensuà una indemnització de vint-i-cinc lliures.

Al marge de la riquesa d'aquest document, el *claustre d'Abiell* mereix un parell de comentaris addicionals. En primer lloc, les deu voltes es van cloure amb un sistema mixt de nervis i claus lítiques, i veles de rajola amb la cara plana tangent a la seua bisectriu, és a dir, el que es coneix com una volta de maó de pla o volta catalana.⁹⁴ Fins a on sabem, les voltes d'aquest tipus més antigues preservades a Cata-

⁹² Una sarja és una pedra corbada emprada per marcar l'inici d'un arc o una volta, és a dir, un salmer (DCVB, *ad vocem*).

⁹³ Aquesta és una de les clàusules més complicades d'interpretar perquè, *a priori*, un permòdol és una peça que surt de la paret i serveix per sostenir una biga, un arc o un nervi (DCVB, *ad vocem*). En canvi, en aquest cas sembla referir-se a alguna mena d'acoblament per poder-hi adossar les dovelles motllurades de l'arc apuntat.

⁹⁴ Amb motiu de la restauració de mitjan segle XX d'Adolf Florensa es van buidar els ronyons de les voltes del claustre que van deixar a la vista les nombroses peces de ceràmica que s'havien fet servir, com era costum, per emplenar-ne els buits. Alhora, pel que fa a les crugies fetes per Abiell, es va comprovar que l'extradós de l'estructura era de maó pla de doble fulla, mentre que a les fetes al segle XVI es va optar per uns plements de rajola en sardinell. Sobre aquesta intervenció se'n parla a Joan BASSEGODA, *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica*, Barcelona, (1977) 1983, p. 26-27).

lunya són, precisament, les de l'hospital. Per aquesta raó, la historiografia ha concedit a Abiell el títol honorífic de pioner en la introducció i difusió d'aquest procediment constructiu al nostre país.⁹⁵ En segona instància, Cèsar Martinell havia dubtat que el claustre hagués estat previst de bon començament, tot i acceptar «que debí de construirse simultáneamente con la obra».⁹⁶ Quan Guillem Abiell va rebre l'encàrrec de fer el pòrtic, la nau de llevant i part de la de tramuntana devien trobar-se en una fase força avançada, amb els seus corresponents murs de càrrega i els estreps acabats fins a una determinada alçada. La preexistència d'aquests últims condicionà de ple la intervenció del mestre, ja que si bé podia recolzar els nervis de les voltes directament sobre la paret, els arcs torals els va haver d'impostar sobre els mencionats contraforts. Això comportà el desplaçament visual de les claus respecte dels vèrtexs d'aquests arcs (fig. 9). *A priori*, hom podria pensar que la solució no va ser l'encertada, però Abiell només tenia una alternativa: folrar els estreps i amagar-los darrere d'un parament extradossat llis i continu d'on haurien pogut néixer els nervis i els torals segons la norma habitual. I per què no es va fer? Potser s'ho van plantejar, però ho van desestimar per raons econòmiques. O potser no van donar importància a l'anomalia visual que ocasionaven. O, senzillament, donat que els pilars ja estaven iniciats, en cas d'haver-se fet l'esmentat mur-folre s'haurien vist obligats a enretirar-los entre un i dos metres cap a l'interior del pati i tornar-los a fer de bell nou, així que haurien tirat pel dret. Sigui com sigui, a la llarga el resultat final no devia convèncer ningú, i quan a cavall dels segles XV-XVI es va decidir engrandir l'hospital amb l'ampliació

FIGURA 9: Antic hospital de la Santa Creu, claustre, galeria oriental (principi del segle xv).
Fotografia: Antoni Conejo

⁹⁵ Antoni CONEJO, «L'obra és pus bella, pus ferma e pus segura». La volta catalana: segles XIV-XV», a Pilar GIRÁLDEZ i Màrius VENDRELL (coord.). *Una mirada enlaire... Sostres, teginats i voltes*, Barcelona, 2019, p. 1-23.

⁹⁶ Cèsar MARTINELL, «El viejo hospital de la Santa Cruz», *Destino*, núm. 863 (1954), p. 4.

de la crugia nord i la construcció de bell nou de la de ponent, els murs de càrrega que badaven al pati es van fer força més gruixuts per tal d'estalviar-se els contraforts i garantir que les voltes de creueria dels seus respectius pòrtics oferissin una visió correcta, amb els nervis, claus i vèrtexs dels torals perfectament alineats. Per aquesta raó, el contrafort que marca la transició entre el darrer tram del *claustre d'Abiell* i el primer de l'obra nova del segle XVI, a l'ala nord, es va mutilar parcialment de tal manera que un dels nervis de la volta d'aquest sector recolzés sobre el mur i no en el mencionat estrep.

A diferència del que hem vist per a la coberta contractada a Antoni Fàbregues, en aquesta cas no tenim cap rebut que certifiqui que l'obra del claustre es va fer en els terminis acordats. Tal vegada les èpoques s'hagin perdut, o bé els treballs es van endarrerir,⁹⁷ però a falta d'altres evidències, el meu parer és que sí es va executar segons els capítols rubricats el 1406. Pel que fa a la decoració, el contracte tan sols al·ludeix a «II capitells ab fulles», fet que contrasta amb el programa escultòric que es desenvolupa en els capitells interns dels pilars —on no només hi ha *fulles* sinó un grapat de caps humans i fins un profeta— i en les claus de volta.⁹⁸ En relació amb els primers, ja fa anys que Pere Beseran els va posar assenyadament en l'òrbita de Jordi de Déu,⁹⁹ per bé que el seu nom no figura en cap document. En canvi, les claus de volta no han despertat gens la curiositat. Exceptuant la del pel primer tram de l'ala septentrional, amb un estil més propi de les acaballes del segle XV, les nou restants reproduïxen, de nord a sud, les escenes següents: *Dormitio Virginis*, Pentecosta, Ascensió, Resurrecció, Presentació de Jesús al temple, Adoració dels mags, Nativitat, Anunciació i Santíssima Trinitat. Es tracta, doncs, d'un complet cicle marià al qual s'hi afegeix el magnífic, i alhora desconegut, relleu de la Trinitat, amagat dins de l'últim tram de la galeria, l'únic que continua tapiat i que avui dia fa funcions de magatzem (fig. 10).¹⁰⁰ Ens mostra Déu Pare entronitzat, sostenint la creu del Crucificat mentre el colom de l'Esperit Sant sembla sortir de la seua boca. Al no haver estat exposat a la intempèrie es troba en un estat de conservació òptim, amb bona part de la policromia original ben visible, fins al punt de poder-se llegir la inscripció «INIR» (*sic*) que corona la

⁹⁷ N. CASTEJÓN, *Aproximació...*, p. 56.

⁹⁸ Malgrat que fa temps es va donar a conèixer una notícia que vinculava Abiell amb un sepulcre del convent de Sant Francesc, la seua participació es devia reduir a tasques constructives. Així, la decoració figurativa del claustre l'havia de fer per força un taller especialitzat en escultura monumental (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), 56/12, not. Pere Granyana; ap. Josep M. MADURELL, «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, núm. 1 (1948), p. 176).

⁹⁹ Pere BESERAN, «Un grup d'escultures atribuïble a Jordi de Déu a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona», *D'Art*, núm. 14 (1988), p. 61-72.

¹⁰⁰ En la planta de Francesc Renart Closas, aquest compartiment es feia servir com a *contraloria* o sala de comptes.

FIGURA 10: Llorenç Reixac (atribuït): clau de volta amb la Santíssima Trinitat amb indicació de llur localització en el darrer tram de l'extrem sud, de la galeria oriental del claustre de l'antic hospital de la Santa Creu (ca. 1406). Fotografia: Antoni Conejo

creu. No podem dir el mateix de la resta de claus del pòrtic, força erosionades i sense cap bri de color, i que tal vegada van ser retocades durant la restauració de mitjan segle XX a càrrec d'Adolf Florensa.¹⁰¹ Això en dificulta l'anàlisi estilística.

Retornant a Guillem Abiell, després de l'encàrrec del claustre, la documentació no reporta el seu nom fins al 1410, quan apareix com a testimoni en la compra d'una partida de calç i rajola per pavimentar un pati.¹⁰² En canvi, a partir de 1412 sí que consta com a beneficiari de diferents rebuts per feines que, tot i que no es concreten,¹⁰³ no fan sinó ratificar el currículum amb què es va presentar a la cèlebre consulta de Girona de l'any 1416 per debatre sobre la conti-

¹⁰¹ De fet, les claus estaven cobertes per una capa de calç blanca que es va retirar durant aquesta restauració (Adolf FLORENSA, *Conservación y restauración de monumentos históricos (1954-1962)*, Barcelona, 1966, p. 16 i fig. 17). Pere Beseran ja va alertar que alguns dels elements escultòrics d'aquesta crugia del claustre havien estat tallats de bell nou per l'*équipe* de Florensa (P. BESERAN, «Un grup...», p. 65).

¹⁰² AHSCP, MJT III, f. 78v (CASTEJÓN, 166).

¹⁰³ N. CASTEJÓN, *Aproximació...*, p. 56-59. Tan sols es pot subratllar la reparació del portal de l'església de l'hospital de Santa Margarida o dels mesells el 1414, que fa evident la subordinació d'aquest últim envers la Santa Creu arran del procés de fusió consumat el 1401 (AHSCP, MJT I, f. 119v; CASTEJÓN, 209).

nuïtat de les obres de la seua catedral. Aquí se l'anomena *lapiscida et magister operum* de les esglésies de Santa Maria del Pi, del Carme, de Montsió i de Sant Jaume, i de l'*hospitalis Sancte Crucis* de Barcelona.¹⁰⁴ De fet, aquest és l'únic document conegut en què Abiell és mencionat, explícitament, com a mestre de l'obra de l'hospital. Més enllà de 1416, és sabut que va traçar i dirigir la construcció de la sala capitular de Pedralbes (1418-1419),¹⁰⁵ se suposa que compaginant les obligacions laborals adquirides a la Santa Creu, per anar-se'n poc després cap a Palerm, on moriria a finals de 1420.¹⁰⁶

«Pro dicto opere continuando»: 1407-1413

Els actes protocol·litzats pel notari Joan Torró entre 1407-1413 testimonien un elevat nombre d'establiments emfitèutics i vendes de censals per garantir la continuïtat de la fàbrica, però són muts a l'hora d'especificar en quina mesura l'edifici anava prenent forma. Tampoc no deixen entreveure si hi havia cap estança que ja fos funcional, o no, però en canvi sí que s'anoten pagaments per l'adquisició de materials. Per exemple, el 7 de febrer de 1408 el prior Pere Cardona va liquidar un deute pendent amb el rajoler Domènec Sanç per calç i rajoles.¹⁰⁷ El 27 d'octubre d'aquest mateix any, un altre rajoler, Pere Tranyer, va vendre una partida indeterminada de calç, totxos i teules. Més tard, el 31 d'agost de 1410, es pagà al mencionat Domènec Sanç una mica més de dotze lliures per calç i rajoles per fer uns safareigs i per a la pavimentació d'un pati situat al davant de l'entrada de la *domum in quo morantur pueri*.¹⁰⁸ D'aquesta darrera notícia cal subratllar dues qüestions. *In primis*, que un dels testimonis de l'època va ser el mestre Guillem Abiell. I en segon lloc, el fet que es parli d'una casa on s'hi estan les criatures permet suggerir que, en aquest cas sí, es tractava d'una estança en ús. De fet, un dels principals propòsits de la Santa Creu era la rebuda i cura dels infants orfes i expòsits, tasca documentada des del mateix moment de la seua fundació el 1401, encara que llavors devien utilitzar-se, amb caràcter temporal, les dependències d'algun dels hospitals fusionats o bé alguna de les cases que tenien en propietat en els encontorns dels carrers del

¹⁰⁴ Joan DOMENGE i Marc SUREDA, «Una o tres naus? Les consultes de 1386 i 1416 sobre la continuació de la catedral de Girona», a Joan DOMENGE i Jacobo VIDAL (ed.), *Visurar l'arquitectura gòtica: inspeccions, consells i reunions de mestres d'obra (s. XIV-XVIII)*, Palerm, 2017, p. 134.

¹⁰⁵ A. CONEJO, «L'obra...», p. 11-13.

¹⁰⁶ Archivio di Stato di Palermo (ASP), Guglielmo Mazzapiedi, 839, stan. I, f. 234; ap. Filippo MELI, *Matteo Carnilivari e l'architettura del Quattro e Cinquecento in Palermo*, Roma, 1958, doc. 59.

¹⁰⁷ Domènec Sanç va percebre quasi cinquanta-cinc lliures com a prorrata d'un quantitat major que no s'indica (AHSCP, MJT II, f. 138v; CASTEJÓN, 151).

¹⁰⁸ AHSCP, MJT III, f. 20 (CASTEJÓN, 156); ídem, f. 78v (CASTEJÓN, 166).

Carme i Cervelló.¹⁰⁹ Malgrat que, com ja s'ha dit, la coberta de la *casa nova* contractada a Antoni Fàbregues es va liquidar el gener de 1409, això no vol dir que ja estigués tot tancat. L'edifici seguia creixent, i el desembre de 1410 el mestre de cases Guerau Vanover cobrava quasi vuitanta sous per teules i jornals realitzats per ell i un ajudant en fer una teulada;¹¹⁰ dissortadament, no s'especifica si es tractava del mateix àmbit o d'una ampliació de la part executada per Fàbregues. Sigui com sigui, disposem d'una altra notícia de 1412 que, no per lacònica, deixa de tenir un gran interès. El 30 d'agost, el cortiner Joan Ballester rebia una mica més de tretze lliures per una cortina pintada, i per les anelletes i el filferro per penjar-la, *ad opus altaris maioris domus nove*.¹¹¹ L'al·lusió a una *casa nova* ens convida a identificar-la amb l'ambient que va cobrir Fàbregues, però no podem descartar que es tracti d'un eufemisme que atesti la simple continuïtat de la fàbrica i la consegüent erecció d'una estança nova i diferent. L'altre aspecte significatiu és que es parli d'un altar ja decorat –del qual tampoc no se n'especifica la invocació. Aquí sí que m'aventuro a afirmar que la citada *domus nove* era una infermeria per a malalts, perquè aquestes eren sales longitudinals amb els llits posats en rengs paral·lels a banda i dels murs de càrrega, de manera que al mig hi quedés un passadís de lliure circulació. Alhora, en els extrems se solia col·locar un altar o qualsevol altre ornament litúrgic per tal que els malalts poguessin intercedir per la seua ànima sense necessitat d'aixecar-se.¹¹²

En aquest període encara es poden evocar altres instruments que revelen que l'obra en pedra seguia el seu curs. El 1408, el mestre de cases Pere Salgueda es va comprometre a picar cinquanta-vuit filades de cantons, i unes altres vint-i-vuit el 1409.¹¹³ Un any després, el moler Bernat Ponç oferia als administradors els serveis d'un parell d'*homines operarios* del seu taller, un durant trenta dies, perquè extragués pedra del tall que l'hospital posseïa a la penya de Sant Ferriol, i el segon perquè treballés al mateix hospital durant vint-i-quatre dies laborables.¹¹⁴ Alhora, sabem que s'anaven bastint altres cambres, com ara el guardaroba, en el qual s'ha documentat el fuster Pere Dianet el 1413.¹¹⁵

¹⁰⁹ Teresa VINYOLÉS, «Els infants abandonats a les portes de l'hospital de Barcelona (1426–1439)», a Manuel RIU (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, vol. II, Barcelona, 1981–1982, p. 191–285; Salvatore MARINO, *El "Memorial dels infants". Edició crítica d'una font per a l'estudi de la infància a la Barcelona del segle XV*, Barcelona, 2019; Ximena ILLANES, *En manos de otros. Infancia y abandono en la Barcelona del siglo XV*, Santiago de Chile, 2019.

¹¹⁰ AHSCP, MJT III, f. 110v (CASTEJÓN, 177).

¹¹¹ AHSCP, MJT IV, f. 39v (CASTEJÓN, 185).

¹¹² A. CONEJO, «Assaig...», p. 45–46.

¹¹³ AHSCP, MJT III, f. 5, 34v–35 (CASTEJÓN, 153 i 160).

¹¹⁴ El generós oferiment d'en Bernat Ponç era per compensar les despeses que el seu esclau Miquel havia ocasionat a l'hospital: AHSCP, MJT III, f. 31v (CASTEJÓN, 159).

¹¹⁵ AHSCP, Manual Quart de Joan Torró (MJT IV), f. 76 (CASTEJÓN, 192). Tal com recullen les

Aquesta última no és l'única notícia que tenim d'en Pere Dianet. A més a més de subministrar diverses partides de fusta, va participar en les obres de la farmàcia. Com és lògic, des de la mateixa fundació del centre, l'accés i distribució de fàrmacs entre els pacients havia d'estar garantida. En un principi se solucionà amb la contractació d'un servei extern,¹¹⁶ però almenys des d'octubre de 1404 la Santa Creu ja comptava amb un apotecari entre els seus assalariats i també amb un obrador en el qual es preparaven i custodiaven els medicaments de la casa.¹¹⁷ Amb tot, devia tractar-se d'un espai petit, de caràcter provisional i que ni tan sols podem assegurar que formés part del recinte que estava a mig fer. Així, l'11 d'octubre de 1413, Francesc Adrover, un ciutadà i pacient del mateix hospital, va donar als administradors una casa que tenia en propietat al carrer d'en Roca amb el compromís que l'import de la venda es destinés a la construcció d'una apotecaria. Al cap de poc, el 25 de novembre de 1413, el mencionat Pere Dianet percebia poc més de vint-i-tres lliures per fustes i diversos jornals esmerçats *in domu apothecarie*, de la qual es diu que s'havia fet de bell nou a l'hospital.¹¹⁸ Uns anys més tard, en les cèlebres ordinacions aprovades el 1417, s'assentava «com en lo dit hospital sia stada construhida e ordonada una casa o obrador d'especiayria. E aquesta casa o obrador necessàriament se haia a comanar a una persona àbil en l'art d'especiayria per fer exerops, conserves, compostes de materials e totes altres coses medecinals als demundits pobres pacients necessàries».¹¹⁹ Finalment, un apunt datat entre 1425-1431 ens permet aclarir que la farmàcia comptava amb un hort –imagino que per a la producció pròpia de plantes medicinals– i que estava situada darrere l'hospital i amb eixida

ordinacions de 1417, l'encarregat del guarda-roba havia de custodiar les pertinences personals dels malalts atesos a l'hospital i donar «recapte ab degut compliment als lits on los los (*sic*) hòmens e dones, pobres, malalts e malaltes jauran, ço és a cascun lit aquella que y serà necessària» (AHSCP, Llibre d'ordinacions de l'hospital, f. 8v; Jaume MARCÉ, *El "Llibre d'Ordinacions de l'Hospital" de la Santa Creu de Barcelona (1416-1505). Estudi i reedició*, Universitat de Barcelona, TFM inèdit, 2017, p. 127).

¹¹⁶ El 1403 l'apotecari Llorenç Bassa estenia una àpoca de cent divuit lliures com a part d'un exorbitant deute de cent setanta-vuit lliures per medicaments administrats als malalts de l'hospital des de 1401 (AHSCP, MJT I, f. 92v; ap. Carles VELA, «La primera especieria del hospital de la Santa Creu, 1401-1414», *Butlletí de la Societat d'Amics de la Història de la Ciència Farmacèutica Catalana*, núm.10/27 (2001), p. 54).

¹¹⁷ El 10 d'octubre de 1404 els administradors encomanaren a l'apotecari Guillem Sabet anotar en un quadern tots els *bonis inventis in operario apothecarie ipsius hospitalis*, és a dir, una relació dels béns que es trobaven a l'obrador d'especieria de l'hospital. Sabet exerciria el càrrec fins al juny de 1406, quan ell mateix i el prior Pere Cardona van liquidar els comptes pendents pel seu *officium apothecarie dicti hospitalis* (AHSCP, MJT II, f. 6 i 89). A Sabet el succeïren, primer Joan Camps en el bienni 1406-1408 (Ídem, f. 92; MJT III, f. 17), Gabriel Simó entre 1408-1410 (Ídem, f. 17v i 55), Francesc Salelles entre 1410-1413 (Ídem, f. 84-84v), Pere Sala entre 1413-1414 (Ídem, f. 112v) i finalment Joan Seguí, a partir de 1414 (Ídem, f.129 v); cf. C. Vela «La primera...», p. 55-60.

¹¹⁸ AHSCP, MJT IV, f. 96 (CASTEJÓN, 197); Ídem, f. 102 (CASTEJÓN, 198).

¹¹⁹ AHSCP, Llibre d'ordinacions de l'hospital, f. 18v; J. MARCÉ, *El Llibre...*, p. 135.

al carrer d'en Cervelló.¹²⁰ És a dir, devia ser un espai independent adossat a la crugia de llevant i obert a la via pública, amb la qual cosa la resta de barcelonins també hi tenien accés per obtenir medicines.

L'adequació de l'apotecaria evidencia que el complex hospitalari s'anava consolidant. Així, a mesura que avança el temps i en paral·lel a les èpoques per la compra de materials constructius,¹²¹ augmenten les relacionades amb l'adquisició d'altres productes indispensables per a la vida diària com ara vi, figues seques,¹²² palla¹²³ i llenya.¹²⁴

La infermeria de les dones i la *magne domus dicti hospitalis*: 1414-1415

Al principi de 1414, els documents paren esment d'una sala o infermeria que ja estava quasi enllestida del tot: la de les dones. Llavors tan sols restava pendent acabar de condicionar-la i moblar-la. El 20 de març, el recaptador general Antoni Oliver, en nom dels administradors, autoritzà l'obrer Garcia d'Estela a invertir cent lliures que s'havien dipositat a tal fi a la Taula de Canvi.¹²⁵ D'aquesta suma, al cap de dos dies, el fuster Francesc Colomer en va percebre vuit lliures i onze sous per un parell de fusts quarantens,¹²⁶ amb els quals es van fabricar els llits per a l'obra de les dones i per deu llates emprades per fer els peus dels llits *veterorum*; el terme *veterorum* revela que dins d'aquesta infermeria hi havia una zona reservada per a les dones de més edat.¹²⁷ L'època a favor d'en Colomer també menciona un cabiró per muntar la porta que badava al convent del Carme, detall que certifica

¹²⁰ Es tracta d'un establiment a cens de tres morabatins sobre «totes aquelles cases ab ort o re-cortall on se solia tenir la casa de la speciaria del Spital de Sancta Creu de Barchinona, ab entrades, exides, drets e pertinències lurs, segons són designades e s'estenen fins a les parets del dit spital. Les quals cases són detràs lo dit spital e obren al carrer d'en Cervelló» (AHSCP, Manual Setè de Joan Torró (MJT VII), foli intercalat; CASTEJÓN, 236).

¹²¹ El 29 de setembre de 1410, l'arener Joan de Puig lliurava argila i sorra *ad dictum hospitale pro opere* (AHSCP, MJT III, f. 86; CASTEJÓN, 170).

¹²² El 19 de març de 1409, Pere Cardona va pagar al botiguer Joan Ribes trenta-vuit lliures i quinze sous per vi de Gratallops, vi «de companya» i figues seques *ad opus infirmorum predicti hospitalis* (AHSCP, MJT III, f. 30v). Altres notícies sobre la compra de vi: Ídem, f. 11v i 110. D'altra banda, sabem que l'hospital tenia un celler al convent de Montalegre (Ídem, f. 12; CASTEJÓN, 183).

¹²³ El 29 de gener de 1411 es van pagar vuit lliures i cinc sous al citat rajoler Domènec Sanç per palla *ad opus dicti hospitalis* (AHSCP, MJT III, f. 117; CASTEJÓN, 180).

¹²⁴ Així consta en diverses partides de llenya documentades entre 1408 i 1410 (AHSCP, MJT III, f. 11v, 17, 47v, 53, 78-78v i 109).

¹²⁵ AHSCP, MJT IV, f. 110v (CASTEJÓN, 199).

¹²⁶ Biga de quaranta pams de llargària (DCVB, *ad vocem*).

¹²⁷ Les dones, especialment les vídues, eren un col·lectiu dèbil que sovint requeria l'atenció en un establiment hospitalari. Vegeu: Mireia COMAS, *Entre la solitud i la llibertat. Vídues barcelonines a finals de l'edat mitjana*, Roma, 2015.

la seua ubicació a la crugia nord-est, ja que aquest era l'únic sector que afrontava amb l'esmentat cenobi carmelità. El 23 de març, el susdit Pere Dianet va cobrar una mica més de deu lliures *in reparando domos dominarum* per jornals d'ell i dels seus macips, per tres llates i setze parells de capçals *sive de banchs de lits*, i per planejar les posts de setze llits, que foren polits pels també fusters Bartomeu Fuster, un tal Antoni i Bartomeu Barrida.¹²⁸ En paral·lel, es coneixen altres anotacions sobre la compra de materials del ram de paleta: a saber, trenta quintars de guix, cent-dotze quarteres de calç i sis-centes rajoles per al paviment. En darrer lloc, Guillem Abiell va emetre un rebut de disset lliures i dinou sous per feines realitzades per ell mateix i els seus col·laboradors, se suposa que a la infermeria de les dones, ja que van anar a càrrec de les cent lliures dipositades a la Taula de Canvi. Al marge d'Abiell, els mestres de cases enumerats en aquesta darrera època són: Bernat Estrany, Bartomeu Samora, Miquel Riugall, Guillem Roure, Pericó, Bartomeu Rainers i Jaume Cabrer, així com els manobres Joan Bartomeu, Joan de Lisboa, Rodrigo, Pere Serra i Joan Passallo, i a l'últim, Antoni i Joan, mosso i esclau respectivament.¹²⁹

Donant per vàlida la situació d'aquesta infermeria en la meitat oriental de la crugia nord, resulta interessant parlar compte de les conclusions d'uns sondejos arqueològics que s'hi van dur a terme el 2009, amb motiu d'unes obres de rehabilitació de la biblioteca municipal de Sant Pau-Santa Creu. L'excavació va documentar la banquetta de fonamentació del mur de la nau, que sobresortia uns 0,30 m del parament intern, i un estrat format bàsicament per detritus. A diferència d'altres zones, aquí no es van trobar nivells d'argiles vermelles perquè el substrat geològic d'argila està a una cota més baixa i, en conseqüència, part dels fonaments es van haver de bastir aèriament. Després s'hi va abocar runa per anivellar i donar consistència al terra i així poder-hi assentar el paviment en un lloc ferm i regular, i no inestable com és un estrat d'enderroc. Segons l'informe arqueològic, en altres edificacions medievals, com ara el castell de Montclús a Sant Esteve de Palautordera, s'han detectat solucions similars.¹³⁰

Un altre dels espais en què es va treballar de valent durant aquests anys fou l'interior de l'anomenada *sala gran*, que per diverses raons identifico amb la crugia oriental, la més llarga i gran de les dues erigides en aquest primer quart del segle XV. La denominació *magne domus* referida als documents resultaria del tot escaient, atesa l'alçària i amplària definida pels seus imponents arcs diafragma apuntats de gres de Montjuïc.¹³¹ Emperò, aquest vast espai únic es va subdividir en dos mitjançant un cos intermedi de

¹²⁸ AHSCP, MJT IV, f. 111v-115v (CASTEJÓN, 200, 203 i 206).

¹²⁹ AHSCP, MJT IV, f. 114v (CASTEJÓN, 204-205); Ídem, f. 115v-116 (CASTEJÓN, 207).

¹³⁰ M. OLIVÉ i I. SALVADÓ, *Intervenció...*, p. 27-31. L'informe també constata que no es van documentar restes clares del paviment original, a excepció del paviment/preparació de la UE 25, que tant per cotes com per relacions estratigràfiques podria correspondre al paviment primitiu, el qual se situa a uns 0,34 m de profunditat respecte de la cota d'ús actual.

¹³¹ És probable, també, que aquesta crugia es correspongui amb *casa nova* coberta per Antoni Fàbregues entre 1405-1409 i, també, amb el cos tancat pel mestre Gerard Vanover el 1410.

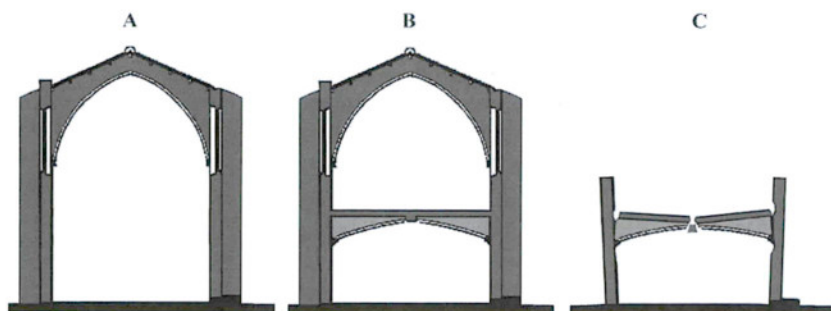

FIGURA 11: Hipòtesi de la construcció de la crugia est de l'hospital de la Santa Creu. A. Primer s'hauria fet la nau en tota la seua alçària. B. Després, s'hauria subdividit en dos nivells amb una volta catalana intermèdia. C. Si la volta catalana s'hagués fet abans d'enllestir les parts superiors de la nau i els contraforts, hi hauria hagut risc de col·lapse. Elaboració: Antoni Conejo a partir d'una secció transversal de l'arquitecte Joan Rodon Bonet (1995)

voltes de creueria de maó de pla, és a dir, del mateix tipus de les que Abiell havia fet servir al claustre. La coincidència de procediments i el fet que aquest mestre estigués vinculat amb l'obra de l'hospital almenys fins a 1416 són arguments prou sòlids per atribuir-li l'autoria. Però en aquesta ocasió Abiell va anar més enllà, donat que el perfil d'aquestes voltes és molt més rebaixat que els de la clausura, quasi horitzontal, fet que *a priori* n'augmentava el risc d'esfondrament. Però aquest risc no era tal. A diferència dels forjats, les voltes no es deformen en si mateixes, sempre i quan els estreps i/o murs laterals que les suporten tampoc no es deformin, ja que les empentes horitzontals que generen són majors o menors en funció de la forma i el pes que tinguin.¹³² D'entrada, front les de pedra, les voltes de maó permeten reduir el gruix, el pes i en conseqüència les tensions laterals. En segon lloc, les càrregues verticals que venen de la planta superior, amb els seus potents arcs diafragma, bigues, teulada, contraforts i murs de tancament, garanteixen l'equilibri estàtic i la solidesa de tota l'estructura i, per tant, resistir les traccions generades per les voltes de maó, fins i tot quan són extremadament rebaixades, com és el cas. Si, per contra, aquestes s'haguessin fet abans d'acabar el cos superior de l'edifici i els seus corresponents contraforts, potser els murs inferiors no haurien estat prou fermes per absorbir les empentes horitzontals i n'haurien precipitat el col·lapse (fig. 11). D'aquí que el més segur fos, primer, acabar i cobrir la crugia en tota la seua alçària i, després, fer les voltes catalanes intermèdies. Aquestes, a més de ser belles, fermes i econòmiques, també eren més segures «car no s'i pren foch», segons un conegut co-

¹³² José L. GONZÁLEZ, «Sostres i construcció», a Pilar GIRÁLDEZ i Màrius VENDRELL (coord.), *Una mirada enlaire... Sostres, teginats i voltes*, Barcelona, 2019, p. 29.

mentari de Francesc Eiximenis en què exalçava els beneficis de fer les voltes de rajola i guix front als sostres de fusta.¹³³ Però és que un segle després, Leon Battista Alberti, una veu molt més autoritzada que la del menoret gironí en qüestions arquitectòniques, era del mateix parer i es decantava per les voltes de maó per davant de les de pedra.¹³⁴

L'obra devia acabar-se entorn a 1414. El 19 de maig l'obrer Garcia d'Estela va comprar tres claus de volta al picapedrer Berenguer Samunta *ad opus operis magne domus*.¹³⁵ Pocs dies després, el 3 de juny, es va eixugar un deute amb el fuster Bartomeu Palomeres per quatre fustes de pi que havia tallat per armar «les voltes *magne domus*».¹³⁶ Ambdues notícies les donà a conèixer Felí A. Vilarrubias, encara que les interpretà erròniament.¹³⁷ Segons ell es referien a l'acabament de la nau septentrional, però tal com s'ha explicat, aquest sector estava destinat a la infermeria de les dones. Amb tot, la prova més clara ens la proporciona un rebut del 9 de juliol de 1414, subscrit entre el citat Garcia d'Estela i l'escultor barceloní Llorenç Reixac: aquest percebia trenta-tres sous per esculpir i pintar dues claus de volta –suposadament comprades a Berenguer Samunta– amb les *ymaghines sancti Petri et sancti Pauli ad opus operis magne domus*.¹³⁸ Per sort, totes dues s'han conservat. Nativitat Castejón va ser la primera a llegir l'àpoca, encara que situà les claus en un lloc equivocat, al claustre, on no hi ha cap relleu dels suara esmentats apòstols.¹³⁹ En realitat, aquestes clouen un parell de trams de les voltes de maó de pla de la crugia de llevant.

En l'opinió d'Adolf Florensa, abans de la restauració de mitjan segle XX, les naus de la planta baixa de l'hospital estaven plenes de runa, i les voltes i claus emmascarades sota d'una capa de calç que impedia veure-les. Un cop netes, Florensa en destacà la

¹³³ Francesc EIXIMENIS, *Dotze llibre del Crestià. Segona Part*, Curt WITTLIN (ed.), vol. II, Girona, 1987, p. 511; A. CONEJO, «L'obra...», p. 1.

¹³⁴ En el cèlebre *De re edificatoria* (c. 1450) proclamava: «Per raggiungere la maestà delle forme e la lunga durata, a mio parere la copertura del tempio dev'essere a volta. Non so per quale decreto del destino, quasi non si può trovare un sol tempio famoso che non abbia subito gravi incendi» (Leon Battista ALBERTI, *L'architettura [De re edificatoria]*, a cura de Renato BONELLI i Paolo PORTOGHESI, Milà, 1966, lib. VII, cap. XI, p. 333). Més tard, en una lletra adreçada a Ludovico Gonzaga el 1470 sobre el temple de Sant'Andrea de Màntua, l'arquitecte genovès puntualitzava «io intesi a questi di che la V.S. et questi vostri cittadini ragionano de edificare qui a Sancto Andrea, et che la intentione principale era per havere gram spatio dove molto populo capesse a vedere el sangue de Cristo. Vidi quel modello del Manetti. Piaqqemi, ma non mi par apto alla intenzione vostra. Pensai e congettai questo qual io ve mando. Questo sarà più capace, più eterno, più degno, più lieto; costerà molto meno» (Howard BURNS, «Leon Battista Alberti», a Arnaldo BRUSCHI (ed.) *Storia dell'architettura italiana. Il Quattrocento*, Milà, 1998, p. 149). Agraïxo les dues referències a la Dra. Isabella Balestrieri.

¹³⁵ AHSCP, MJT IV, f. 119v (CASTEJÓN, 210). Berenguer Samunta era fill del moler Guillem Samunta i està documentat entre 1414 i 1460, quan va signar testament. De manera saltuària va treballar a la llotja entre 1414 i 1459 (Marià CARBONELL, «Marc Safont (ca. 1385–1458) en l'arquitectura barcelonina del segle XV. Documents per un esbós biogràfic», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), núm. 21 (2003), p. 217).

¹³⁶ AHSCP, MJT IV, f. 121v (CASTEJÓN, 213).

¹³⁷ F. VILARRUBIAS, *Noticia...*, p. 14.

¹³⁸ AHSCP, MJT IV, f. 123v (CASTEJÓN, 215).

¹³⁹ N. CASTEJÓN, *Aproximació...*, p. 83.

qualitat i no dubtà en atribuir els relleus al germà gran de Pere Joan «a juzgar por la fecha (primeros años del siglo XV)».¹⁴⁰ Aquesta hipòtesi formulada a les palpentes va quedar en oripell un cop confirmada la participació de Llorenç Reixac. La personalitat artística d'aquest imaginaire s'ha pogut precisar millor en els darrers anys.¹⁴¹ Documentat entre 1394 i 1449, la major part de la seua activitat laboral es concentrà a la catedral de Barcelona, on hi treballà de manera saltuària i en diferents espais entre 1394 i 1442. Fora de la ciutat comtal se l'ha relacionat amb Peníscola, Tortosa i València. Tanmateix, fins a on sabem del cert, les seues dues úniques obres documentades que han resistit el pas del temps són el frontal d'alabastre de l'altar major de la seu barcelonina amb les *arma Christi* –custodiat al museu catedralici– i les dues claus de l'hospital. A partir d'aquí i de les notícies poades dels llibres d'obra de la mateixa catedral de Barcelona, se li han atribuït alguns capitells, una clau de volta i diversos relleus de la nau de tramuntana de la clausura, caracteritzats per figures de formes arrodonides, ulls perfilats per una particular línia ondulada a la part superior, fronts prominents, barbes bifides, cabelleres ondulades, i nassos allargats i punxeguts.

Pel que fa a les claus de l'hospital estan encerclades per una sanefa de fulles d'acant entrelaçades i amb la superfície còncava i ben polida de la que sobresurten les imatges de sant Pere i sant Pau (fig. 12).¹⁴² Ambdós tenen l'aspecte i els atributs que els són genèrics, és a dir, el primer amb una poblada barba curta i una clau a la mà, i el segon amb barba allargada i una espasa cap per avall. Per a la resta de claus d'aquesta nau no disposem del més mínim indici textual que permeti datar-les i/o atribuir-ne la paternitat, si bé diversos factors conviden a posar-les en l'òrbita de Llorenç Reixac o d'un molt estret col·laborador seu.¹⁴³ Al meu entendre, les que plantegen menys

¹⁴⁰ A. FLORENSA, *Conservación... (1954–1962)*, p. 16.

¹⁴¹ La primera aproximació al mestre la devem a: Rosa TERÉS, «Llorenç Reixac, escultor de la catedral de Barcelona», *Lambard. Estudios d'Art Medieval*, vol. III (1987), p. 171-181. Posteriorment, han estat fonamentals les contribucions, en aquest ordre, de: M. Rosa MANOTE, «Aportacions documentals sobre els escultors Pere Sanglada i Llorenç Reixac», *Butlletí del MNAC*, núm. 4 (2000), p. 13-18; Jacobo VIDAL, «Una personalitat artística per a Llorenç Reixac», *Materia*, núm. 2 (2002), p. 287-303; Joan VALERO, «Llorenç Reixac, un escultor a la sombra de los grandes maestros del gótico internacional catalán», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm.103 (2009), p. 391-426; Montserrat JARDÍ, «Llorenç Reixac i Joan Lledó: a propòsit de la seva intervenció al claustre de la catedral de Barcelona», *Symma. Revista de Cultures Medievales*, núm.11 (2018), p. 1-27.

¹⁴² Montse JARDÍ ha atribuït a Reixac la clau de la Flagel·lació de Crist del claustre de la catedral de Barcelona, que presenta el mateix encintat entrelaçat i la superfície còncava i polida de les claus de l'hospital (M. JARDÍ, «Llorenç...», p. 10-14). No oblidem que el 1441 Berenguer Samunta, el mateix picapedrer que havia proveït les claus de l'hospital, va rebre dotze sous per dues «claus per a les voltes» per a l'ala de tramuntana del claustre de la catedral de Barcelona, i sis sous més per una tercera amb destí al mateix àmbit (ACB, *Llibres de l'Obra*, 1441-1443, f. 59v, 63 i 157; ap. Joan VALERO, «Acotacions cronològiques i nous mestres a l'obra del claustre de la catedral», *D'Art*, núm.19 (1993), p. 36. Per aquelles dates, Reixac formava part de l'*équipe* de picapedrers que treballaven a la clausura catedralícia.

¹⁴³ No oblidem, però, que el 19 de maig de 1414 s'havien comprat tres claus de volta a Berenguer

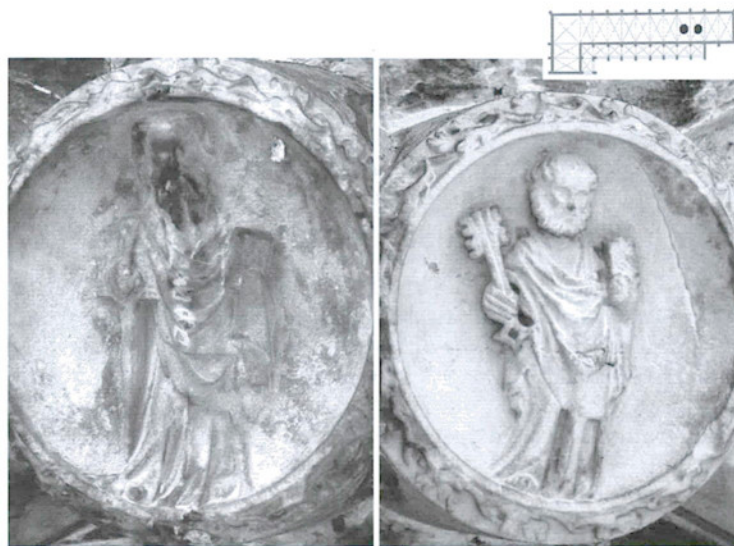

FIGURA 12: Llorenç Reixac: claus de volta amb les imatges de sant Pere i Pau, amb indicació de llur localització a la planta baixa de la crugia oriental de l'antic hospital de la Santa Creu; 1414. Fotografia i planta: Antoni Conejo

dubtes són les dels apòstols Felip i Jaume el major, no només per la semblança física amb les dels sants Pere i Pau, sinó també perquè les claus estan bordejades amb la mateixa cinta de fulles d'acant entreteixides. En canvi, les altres segueixen un patró diferent, perquè la sanefa s'ha substituït per parelles florals, o per flors o brots isolats separats entre si per un bordó buit sense decorar. Tot i amb això, els sants apòstols que s'hi representen, en aquest cas Jaume el menor, Bartomeu, Joan¹⁴⁴ i Andreu, i en menor mesura Mateu,¹⁴⁵ palesen trets anatòmics i formals molt propers. I el mateix podem dir de les claus que coronen els tres trams de la crugia nord, tant l'angular,

Samunta i, malgrat que potser dues són les que de sant Pere i sant Pau que va pintar i esculpir Reixac, no en tenim la certesa. Vegeu la nota 135.

¹⁴⁴ Sant Bartomeu es representa amb un ganivet i amb la pell corporal que li fou arrencada durant el martiri, la qual en dissimula la nuesa. Per la seua banda, sant Joan l'evangelista sosté la palma martirial i el calze emmetzinat. Ambdós són els únics imberbes, però llurs respectius dits llargs, cares arrodonides i errors de proporció anatòmica revelen una matriu comuna.

¹⁴⁵ Aquest és el més diferent. Primer, perquè el cos no està en posició frontal sinó amb una lleu inclinació de tres quarts, mentre escriu sobre un filacteri. Després, la seua barba es redueix a unes subtils incisions en paral·lel, lluny de les ondulades i poblades que cobreixen el rostre de la resta d'apòstols. Menció a banda mereixen les dues claus que tanquen les darreres voltes de l'extrem meridional de la crugia, corresponents a l'actual sala Caritat de la Biblioteca de Catalunya, que contenen les imat-

amb una Santa Cena,¹⁴⁶ com les altres dues amb les santes màrtirs Agnès i Bàrbara. A l'últim, un no es pot estar de cercar punts de contacte amb les claus de volta del pòrtic oriental del claustre. Aquí el diàleg es fa més feixuc perquè estan força desgastades, circumstància que, juntament amb el silenci documental, impedeixen fer-ne cap valoració definitiva. Però hi ha una excepció: el ja al·ludit relleu de la Santíssima Trinitat.¹⁴⁷ Com ja s'ha dit, aquest es troba en un espai tancat i gràcies a açò a penes mostra símptomes de degradació. Així, hom pot sotjar que la imatge de Déu Pare presenta el mateix tipus de rostre, cabell i anatomia arrodonida que els sants Pere, Pau, Jaume el major i Felip.

Deixant de banda Llorenç Reixac i prosseguint amb el discurs de l'evolució constructiva, sabem que les obres del sector oriental de l'edifici es van perllongar, almenys, fins a mitjan 1415. El 10 de juny Garcia d'Estela encara rebia tres-cents trenta-sis lliures i dos sous per treballs realitzats durant aquell any *in domo magna*.¹⁴⁸ De fet, al llarg del primer semestre de 1415 es van adquirir importants partides de materials amb destí a aquest àmbit. El 10 de gener Domènec Sanç venia cinc mil rajoles de paviment i trenta-sis quarteres de calç.¹⁴⁹ Pocs dies després, la vídua del rajoler Joan Ferran liquidava un deute per dues mil quatre-cents rajoles més i per setanta-quatre quarteres de calç, i un altre rajoler, Bartomeu Cebrià, emetia un rebut d'onze lliures i deu diners que se li devien per dues mil rajoles i setanta quarteres de calç.¹⁵⁰ En darrera instància, el primer d'agost del mateix 1415, Bernat Corts es comprometia a dur a l'hospital tres-cents quintars de guix *boni et receptibilis non cocti* des de la vora del mar, al peu de la muntanya de Montgat.¹⁵¹

«Lo qual hospital és lum, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitut en la ciutat»

A partir de 1415, les notícies en els manuals de Joan Torró referents a obres o a la compra de materials constructius minven i esdevenen del tot ocasionals. Al meu entendre, aquesta davallada no és fruit de la casualitat, sinó una evidència que la primera fase de l'edifici ja estava enllestida i que aquest ja havia començat a funcionar. Tampoc no em sembla casual que el 1416 es redactessin les primeres ordinations del centre, que s'aprovarien oficialment el 1417.¹⁵² Aquest text normatiu

ges de sant Joan Baptista i sant Miquel pesant les ànimes; sens dubte són molt més tardanes, almenys del primer quart del segle XVI.

¹⁴⁶ Aquesta clau està molt desgastada, però els apòstols que flanquegen Jesús deixen entreveure el mateix front prominent i cabellera ondulada del sant Pere esculpit per Reixac.

¹⁴⁷ La iconografia de la Santíssima Trinitat no és gaire usual en les claus de volta del gòtic català. Tanmateix, no es pot oblidar la que presideix l'absis major de l'arxiprestal de Santa Maria de Montblanc o una de menys coneguda de la Pobla de Claramunt, ambdues de finals del segle XIV.

¹⁴⁸ AHSCP, MJT V, f. 17v (CASTEJÓN, 220).

¹⁴⁹ AHSCP, MJT IV, f. 140 (CASTEJÓN, 216).

¹⁵⁰ AHSCP, MJT IV, f. 140v; Ídem, 141 (CASTEJÓN, 217-218).

¹⁵¹ AHSCP, MJT V, f. 22v (CASTEJÓN, 221).

¹⁵² Jaume Marcé, a partir d'una notícia inèdita, ha demostrat que els consellers van encarregar la

detalla l'organigrama de la flamant institució i precisa les obligacions de tots els seus oficials. A més, tal com ja ha estat subratllat en moltes ocasions, en el pròleg es treu pit i es proclama, als quatre vents, que la Santa Creu «és llum, noblesa, ornament, laor, gloria e amplitud en la ciutat dessusdita». A continuació, s'afegeix que hi eren «contínuament acullits, reebuts, sostenguts e alimentats en gran nombre, hòmens e dones pobres, afollats, contrets, orats, nafrats e havents altres diverses misèries humanes». ¹⁵³ Sense obviar el to demagògic d'aquestes paraules, revelen que l'hospital ja exercia la comesa assistencial que se li havia assignat i que, per tant, ja s'havien tancat del tot les seues dues crugies contínues en forma de L (fig. 13). Durant bona part del segle XV va mantenir aquesta fesomia fins que, a les acaballes de la centúria, es va començar a ampliar amb l'addició de noves naus i espais que li proporcionarien una aparença encara més monumental, o «molt illustre y magnífica», si parafrasegem el *Llibre de taula* amb què endegàvem aquestes línies. ¹⁵⁴

FIGURA 13: Esquerra: crugia inferior oriental de l'antic hospital de la Santa Creu, avui destinada a espai escènic. Fotografia: ©La Perla 29. Dreta: proposta de la planta en forma de L corresponent a la primera fase de construcció (1401-1417).
Elaboració: Antoni Conejo

redacció de les ordinacions el 1416. I, encara més, en un apunt marginal d'aquest mateix instrument es fa constar que els consellers Marc Turell, Joan Fiveller, Arnau Destorrent, Galceran Carbó i Joan Bussot havien inclòs una nota que deia: «Sien vistes les ordinacions que novament, segons se diu, són scrites per n'Anthoni Cases» (AHCB, Testaments de Consellers, 1C.XVII_02, f. 1v; ap. J. MARCÉ, *El "Llibre..."*, p. 51).

¹⁵³ AHSCP, Llibre d'ordinacions de l'hospital, f. 1; J. MARCÉ, *El "Llibre..."*, p. 119.

¹⁵⁴ Sobre l'evolució constructiva a partir de mitjan segle XV: A. CONEJO, *Assistència...*, vol. I, p. 371-433.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTI, Leon Battista. *L'architettura [De re ædificatoria]*, BONELLI, Renato; PORTOGHESI, Paolo (ed.). Milà, 1966.
- ALCOVER, Antoni; MOLL, Francesc B. *Diccionari català-valencià-balear*. Mallorca, 1985.
- BALAGUER, Víctor. *Las calles de Barcelona*. Barcelona, 1865-1888.
- BASSEGODA, Joan. *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica*. Barcelona, (1977) 1983.
- BENITO, Roger. *La prostitució a la Barcelona baixmedieval (segles XIV-XV)*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2018.
- BESERAN, Pere. «Un grup d'escultures atribuïble a Jordi de Déu a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona». *D'Art*, núm. 14 (1988), p. 61-72.
- BRIDGEWATER, Pol. «Els administradors de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona en el marc dels conflictes urbans del segle XV». A: COMELLES, Josep M.; CONEJO, Antoni; BARCELÓ-PRATS, Josep (coord.). *'Imago Civitatis'. Hospitales y manicomios en Occidente*. Tarragona, 2018, p. 101-117.
- BRIDGEWATER, Pol. «*Car vosaltres havets a veure sobre hospitals*». *El Consell de Cent i la construcció de la primera política hospitalària a la Barcelona baixmedieval*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2020.
- BURNS, Howard. «Leon Battista Alberti». A: BRUSCHI, Arnaldo (ed.). *Storia dell'architettura italiana. Il Quattrocento*. Milà, 1998, p. 114-166.
- CARBONELL, Marià. «Marc Safont (ca. 1385-1458) en l'arquitectura barcelonina del segle XV. Documents per un esbós biogràfic». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 21 (2003), p. 181-225.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *Lo Montjuïc de Barcelona*. Barcelona, 1903.
- CARRERAS CANDI, Francesc. «Lo retaule barceloní de la Santa Creu, obra d'en P. Terrers y d'en F. Vergós». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 7/52 (1913), p. 217-220.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *La ciutat de Barcelona*. Barcelona, 1916.
- CASTEJÓN, Nativitat. *Aproximació a l'estudi de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona*. Barcelona, 2007.
- CÓCOLA, Agustín. *El Barrio Gótico de Barcelona: Planificación del pasado e imagen de marca*. Barcelona, (2011) 2014.
- COMAS, Mireia. *Entre la solitud i la llibertat: Vidues barcelonines a finals de l'edat mitjana*. Roma, 2015.
- CONEJO, Antoni. *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans. Del gòtic al primer renaixement*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2002.
- CONEJO, Antoni. «Noves aportacions a l'evolució arquitectònica de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona: segles XVI-XVII». A: CLARAMUNT, Salvador (coord.). *El món urbà a la Corona d'Aragó*, vol. II. Barcelona, 2003, p. 539-573.
- CONEJO, Antoni. «“Lum, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitud”: los hospitales y la renovada imagen de la ciudad bajomedieval». A: HUGUET, Teresa; VERDÉS, Pere; SÁNCHEZ,

- Manuel (coord.). *Ciudad y hospital en el Occidente europeo: 1300-1700*. Lleida, 2014, p. 415-445.
- CONEJO, Antoni. «"Domus Sancte Crucis". L'hospital per a indigents de Barcelona a l'edat mitjana». A: *Recinte modernista de Sant Pau*. Barcelona, 2014, p. 8-19.
- CONEJO, Antoni. «"Fer pintar un patró de l'obra". Algunas consideraciones sobre las trazas en la arquitectura gótica catalana». A: RABASA, Enrique; LÓPEZ, Ana; ALONSO, Miguel Ángel (ed.). *Obra Congrua*. Madrid, 2017, p. 177-192.
- CONEJO, Antoni. «Assaig en record de Cèsar Martinell. Els hospitals medievals catalans». A: *Perpignan, l'histoire de l'hôpital dans la ville (1116-2016)*. Perpinyà, 2018, p. 41-68.
- CONEJO, Antoni. «El orgullo y la vanidad han construido más hospitales que todas las virtudes juntas». Patronazgo artístico y patrimonio hospitalario en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV). *Revista de la CECEL*, núm. 18 (2018), p. 91-120.
- CONEJO, Antoni. «"L'obra és pus bella, pus ferma e pus segura". La volta catalana: segles XIV-XV». A: GIRÁLDEZ, Pilar; VENDRELL, Màrius (coord.). *Una mirada enlaire... Sostres, teginats i voltes*. Barcelona, 2019, p. 1-23.
- CONEJO, Antoni. «Promotors i artistes a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona: segle XV». A: ZARZOSO, Alfons; BARCELÓ, Josep (ed.). *Barcelona hospitalària. La ciutat i els seus hospitals (ss. XIV-XIX)*. Barcelona, en premsa.
- Crònica del Racional de la ciutat (1334-1417)*. Barcelona, 1921.
- DOMENGE, Joan; VIDAL, Jacobo (ed.). *Visurar l'arquitectura gòtica: inspeccions, consells i reunions de mestres d'obra (s.XIV-XVIII)*. Palerm, 2017.
- DOMENGE, Joan; SUREDA, Marc. «Una o tres naus? Les consultes de 1386 i 1416 sobre la continuació de la catedral de Girona». A: DOMENGE, J.; VIDAL, J. (ed.). *Visurar l'arquitectura gòtica: inspeccions, consells i reunions de mestres d'obra (s.XIV-XVIII)*. Palerm, 2017, p. 77-141.
- DOMENGE, Joan; CONEJO, Antoni. «Barcelona, ca. 1380-1450: esplendor constructiu en temps de crisi?». A: ORTÍ, Pere; VERDÉS, Pere (ed.). *La crisi de Barcelona durant el segle XV*. Barcelona, en premsa.
- ESPAÑOL, Francesca. «La tutela espiritual de los enfermos y su marco arquitectónico. Advocaciones y escenarios culturales en los hospitales de la Corona de Aragón en la edad media». A: HUGUET, Teresa; VERDÉS, Pere; SÁNCHEZ, Manuel (coord.). *Ciudad y hospital en el Occidente europeo: 1300-1700*, Lleida, 2014, p. 365-399.
- EIXIMENIS, Francesc. *Lo Crestià*. HAUF, Albert (ed.). Barcelona, 1983.
- EIXIMENIS, Francesc. *Dotzè llibre del Crestià: Segona Part*. WITTLIN, Curt (ed.). Girona, 1987.
- FIGUERAS, Lourdes. «L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, entre la funció i el símbol modernistes». A: *L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau. 1401-2001*. Barcelona, 2001, p. 123-182.
- FLORENSA, Adolf. *Conservación y restauración de monumentos históricos (1947-1953)*. Barcelona, 1953.
- FLORENSA, Adolf. «Las obras de restauración del hospital de la Santa Cruz». *Divulgación Histórica de Barcelona*, núm. 10 (1959), p. 339-344.
- FLORENSA, Adolf. *Conservación y restauración de monumentos históricos (1954-1962)*. Barcelona, 1966.
- FULLANA, Miquel. *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Mallorca, (1974) 1999.
- GARCÍA, Vicent. «El contrato de 1296 de la iglesia de Olocau del Rey». A: MIRA, Eduard; ZARAGOZA, Arturo (ed.). *Una arquitectura gótica mediterránea*, vol. II. València, 2003, p. 169-174.

- GINER, Daniel. *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al carrer de les Floristes de les Rambles, 1-3 (Barcelona, Barcelonès): Codi 003/14*. Barcelona, 2016 (Memòria inèdita).
- GIRONA LLAGOSTERA, Daniel. «Itinerari del rei en Martí (1403-1410)». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. 5 (1915), p. 515-654.
- GONZÁLEZ, José L. «Sostres i construcció». A: GIRÁLDEZ, Pilar; VENDRELL, Màrius (coord.). *Una mirada enlaire... Sostres, teginats i voltes*. Barcelona, 2019, p. 25-38.
- ILLANES, Ximena. *En manos de otros. Infancia y abandono en la Barcelona del siglo XV*. Santiago de Chile, 2019.
- JARDÍ, Montserrat. «Llorenç Reixac i Joan Lledó: a propòsit de la seva intervenció al claustre de la catedral de Barcelona». *Symma. Revista de Cultures Medievales*, núm. 11 (2018), p. 1-27.
- MADURELL, Josep M. «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)». *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, núm. 1 (1948), p. 105-199.
- MADURELL, Josep M. «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VIII (1950).
- MADURELL, Josep M. «Obras artísticas hospitalarias barcelonesas». *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 12 (1968), p. 33-50.
- MANOTE, M. Rosa. «Aportacions documentals sobre els escultors Pere Sanglada i Llorenç Reixac». *Butlletí del MNAC*, núm. 4 (2000), p. 13-18.
- MARCÉ, Jaume. *El "Llibre d'Ordinacions de l'Hospital" de la Santa Creu de Barcelona (1416-1505): Estudi i reedició*. Universitat de Barcelona, 2017 (TFM inèdit).
- MARINO, Salvatore. *El "Memorial dels infants": Edició crítica d'una font per a l'estudi de la infància a la Barcelona del segle XV*. Barcelona, 2019.
- MARTINELL, Cèsar. «El viejo hospital de la Santa Cruz». *Destino*, núm. 863 (1954), p. 3-5.
- MARTÍNEZ, Alberto. *La fundación del hospital de la Santa Creu de Barcelona: El Manual primero del notario Joan Torró*. Universitat de Barcelona, 2018 (TFG inèdit).
- MAS, Josep. «Fundació de l'hospital de la Santa Creu». *Anales del Hospital de la Santa Cruz y San Pablo*, núm. 1/3 (1927), p. 185-189.
- MELI, Filippo. *Matteo Carnilivari e l'architettura del Quattro e Cinquecento in Palermo*. Roma, 1958.
- OLIVÉ, Marcel; SALVADÓ, Ivan. *Intervenció arqueològica a la Biblioteca de Sant Pau-Santa Creu (c/del Carme nº 47) (Codi: 055/09)*. Barcelona, 2011 (Memòria inèdita).
- PI I ARIMON, Andreu. *Barcelona, antigua y moderna*. Barcelona, 1854.
- RAWCLIFFE, Carole. *Medicine for the Soul. The Life, Death and Resurrection of an English Medieval Hospital St Giles's, Norwich, c. 1249-1550*. Sutton, 1999.
- ROCA, Josep M. *La medicina catalana en temps del rei Martí*. Barcelona, 1919.
- ROCA, Josep M. *Ordinacions del hospital general de la Santa Creu de Barcelona*. Barcelona, 1920.
- ROCA, Josep M. «Lo bressol del hospital de la Santa Creu». *Anuario del Hospital de la Santa Cruz*, núm. 3-4 (1921-1922), p. 5-87.
- ROCA, Josep M. «Concòrdia entre la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona i l'hospital de la Santa Creu». *Anales del Hospital de la Santa Cruz y San Pablo*, núm. 1/6 (1927), p. 341-342; núm. 2/8 (1928), p. 144-146.
- Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la ciutat de Barcelona*, vol. V. Barcelona, 1916.
- SÁINZ DE LA MAZA, Regina. *El monasterio de Sijena*, vol. II. Barcelona, 1998.

- TERÉS, Rosa. «Llorenç Reixac, escultor de la catedral de Barcelona». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. III (1987), p. 171-181.
- TERÉS, Rosa. «El testament de l'arquitecte Arnau Bargués». *Retrotabulum Maior*, núm. 1 (2015), p. 147-160.
- VALERO, Joan. «Acotacions cronològiques i nous mestres a l'obra del claustre de la catedral». *D'Art*, núm. 19 (1993), p. 29-41.
- VALERO, Joan. «Llorenç Reixac, un escultor a la sombra de los grandes maestros del gótico internacional catalán». *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 103 (2009), p. 391-426.
- VALERO, Joan. «Dues mènsules del Museu de Mataró procedents del palau dels Cabrera a Blanes. Reflexions sobre l'escultura en els tallers d'Arnau Bargués». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 96 (2010), p. 22-34.
- VÁZQUEZ, Daniel. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de l'Hospital 56-58: Jardins de Rubió i Lluch. Codi: 017/07*. Barcelona, 2010 (Memòria inèdita).
- VELA, Carles. «La primera especieria del hospital de la Santa Creu, 1401-1414». *Butlletí de la Societat d'Amics de la Història de la Ciència Farmacèutica Catalana*, núm. 10/27 (2001), p. 51-60.
- VIDAL, Jacobo. «Una personalitat artística per a Llorenç Reixac». *Matèria. Revista d'Art*, núm. 2 (2002), p. 287-303.
- VILARRUBIAS, Felí A. *Noticia histórico-arquitectónica de los edificios del antiguo hospital de la Santa Cruz y casa de convalecencia de San Pablo de la ciudad de Barcelona (1401-1928)*. Barcelona, 1969.
- VINYOLES, Teresa. «Els infants abandonats a les portes de l'hospital de Barcelona (1426-1439)». A: RIU, Manuel (dir.). *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, vol. II. Barcelona, 1981-1982, p. 191-285.